

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd

Institut sociálních studií

Vliv války na míru sebevraždy:

Jedna problematika, několik závěrů

Dita Olchavová

Praha 2006

Vedoucí diplomové práce: *Mgr. Petra Rakušanová, M.A.*

Sociologický ústav AV

Oddělení Sociologie politiky

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím citované literatury a pod odborným vedením Mgr. Petry Rakušanové, M.A.

V Praze

Petra Rakušanová
.....

Chci využít této příležitosti a upřímně poděkovat své vedoucí diplomové práce, Mgr. **Petře Rakušánové**, M.A., za konzultace k tématu, ochotu a podnětné připomínky. Dále také kolektivu zaměstnanců knihovny Sociologického ústavu AV za pomoc při vyhledávání zdrojů a příjemné pracovní prostředí a v neposlední řadě pak i svým rodičům za jejich všeobecnou podporu.

Abstrakt

Tato práce mapuje změny ve výzkumu zabývajícím se vlivem války na míru sebevraždy od dob Durkheima po současnost. Durkheim zastával názor, že míra sebevraždy má v období válek oproti období míru tendenci klesat, a to kvůli zvýšené politické integraci společnosti, kterou válka produkuje. Tato myšlenka byla podrobena studiu celé řady sociologů za účelem jejího potvrzení či vyvrácení na základě zkoumání individuálních dat týkajících se sebevraždy v jednotlivých zemích v období různých válek. Některé studie tuto myšlenku podpořily, zatímco jiné ne. Prozkoumání těchto studií – jejich výsledků stejně jako jejich metodologie – přináší cenné informace o klíčových problémech vedení výzkumu v této oblasti.

Abstract

This work traces how the research dealing with the influence of war on the suicide rate have changed since Durkheim's time up to recent days. Durheim maintained that during wartime the suicide rates tend to be lower than in more peaceful times and that this is due to higher political integration of the society produced by wars. This idea has been studied by various sociologists in order to confirm or refuse this idea on the basis of individual-level data research on suicide in different countries at different times. Some studies have found support for the idea, while other have not. Investigating these studies – their results as well as their methodology – brings up valuable information about the crucial points of conducting a research of this domain.

Obsah

I. Úvod a cíle diplomové práce	7
1 Různé přístupy k sebevraždě	8
1.1 Sebevražda v sociologii	8
1.2 Sebevražda v teologii	10
1.3 Sebevražda ve filozofii.....	10
1.4 Sebevražda v psychologii	11
1.5 Sebevražda v demografii.....	11
1.6 Sebevražda podle zákona	12
2 Definice a historické proměny války	12
3 Sebevražednost jako jedno z prvních velkých sociologických témat.....	15
4 Zájem sociologů o téma sebevraždy	16
II. Analýza.....	18
1 Definice výzkumného problému	18
2 Úskalí zkoumání sebevražednosti	18
2.1 Indikátory sebevraždy	19
2.2 Otazníky nad statistikami sebevražednosti	20
3 Jedna problematika, několik závěrů	21
3.1 T. G. Masaryk	23
3.2 E. Durkheim	24
3.3 Alternativní vysvětlení snížené sebevražednosti v období války	30
3.4 Válka a sebevražednost po Durkheimovi.....	31
3.5 Interpretace zjištěných vzorců chování sebevražednosti	35
3.6 Alternativní operacionalizace proměnné „válka“	43
3.7 Vliv „moderní“ války na míru sebevražednosti.....	44
III. Závěr a doporučení	53
Literatura	56

I. Úvod a cíle diplomové práce

Akt páčání sebevraždy a sebevražednost jsou jedněmi z nejstarších sociologických témat. Sebevraždy byly důležitým tématem řady klasiků sociologie jakými byli E. Durkheim nebo T. G. Masaryk¹, staly se jedním z prvních předmětů systematického sociologického bádání, různých typologií a sporů o definici. O této problematice byly napsány desítky metrů kvalitní literatury, také internet je plný odkazů na studie fenoménu sebevražednosti. Bezesporu se jedná o stále aktuální sociologické téma, ačkoli se zdá, že v současnosti se tato problematika přesunula více na pole psychologie a prevence - internetový vyhledávač Google po zadání hesla „suicide“ vyhledá na prvních místech celou řadu webových stránek akademických i jiných organizací zabývajících se problematikou psychologické prevence sebevražednosti a linek bezpečí.

Ve své práci se chci v co největší míře vyhnout opakování již známých poznatků a zaměřit se na poměrně velmi úzkou problematiku týkající se sebevražednosti, které je naopak v odborné literatuře věnováno jen velice málo pozornosti. Touto problematikou, o které dodnes panuje řada nesrovnalostí, je jedna z nejzajímavějších ironií v sociologii - fakt, že těžké období války má vliv na dočasný pokles sebevražednosti.

V první části své práce nejdříve nastíním, jak se s klíčovými slovy válka a sebevražda pracuje v různých oblastech, dále se budu ve stručnosti věnovat počátkům sociologického zájmu o sebevražednost a jeho příčinám a poté již samotné analýze výše nastíněné problematiky.

1 V internetovém sociologickém světě je jedničkou v oblasti sebevražednosti E. Durkheim. Po zadání hesel „suicide“ a „sociology“ do internetového vyhledávače Google je většina odkazů na prvních místech spojená s pracemi právě E. Durkheima.

1 Různé přístupy k sebevraždě

Nejprve je důležité vyjasnit, s jakými definicemi sebevraždy se na poli sociologie a jiných příbuzných společenských věd nejčastěji pracuje. Jak se totiž později ukáže, samotná definice je pro danou problematiku velmi důležitá.

1.1 Sebevražda v sociologii

Sebevražda bývá často definována jako zamýšlený akt usmrcení obrácený proti sobě samému. Objevují se však také ještě volnější definice, které za sebevraždu považují jakékoli jednání, které hledá a nachází řešení existenčního problému v pokoušení života jedince. Takto obecná definice však může vést k řadě dezinterpretací. Kdo určí, zda voják, který jde do zdánlivě beznadějného boje za svou vlast je hrdina nebo sebevrah? Bude tedy důležité sledovat, s jakou definicí pracují sociologové zabývající se sebevraždami v období válek.

Durkheim ve své práci *Pravidla sociologické metody* [Durkheim (1897) 1968] sebevraždu definuje jako smrt v přímém či nepřímém důsledku pasivního či negativního jednání samotné oběti, která si je vědoma důsledků svého jednání. Samotná tato definice však vzbuzuje jisté pochyby. Jak totiž stanovíme hranice mezi riskantním chováním závodníků, freestylových horolezců či kuřáků a sebevražedným chováním? Další námitkou by mohlo být, že sebevražda je natolik individuální záležitostí jak ve svých příčinách tak v důsledcích, že by měla být předmětem bádání psychologů spíše než sociologů. Durkheima však na sebevraždě zajímala právě ta stránka věci, která je nezávislá na individuálních projevech. Byl přesvědčen, že každá společnost má jakýsi vlastní sklon, predispozice k sebevraždě, že každý jedinec může nezávisle na jeho charakteru spáchat sebevraždu, dostane-li se do situace, která je tomu nakloněna. Odmítá sebevraždu ztotožňovat s duševní chorobou, protože takové sebevraždy postrádají motiv nebo je jejich motiv založený na neuvědomělých halucinačních představách. Tvrdí totiž, že „... kdykoliv je nějaký společenský jev vysvětlován přímo jevem psychickým, můžeme si být jisti, že výklad je chybný.“ [Durkheim cit. dle Sedláček 1979: 116] Společnost totiž...

„... není pouhým součtem jedinců, nýbrž soustava vytvořená jejich sloučením představuje specifické skutečno, jež má své vlastní znaky. Nemůže zajisté nastati nic kolektivního, nejsou-li dána jednotlivá vědomí; ale tato nutná podmínka není postačující. Je třeba ještě, aby tato vědomí byla sloučena, sestavena a sestavena určitým způsobem; z této sestavy vyplývá společenský život a následkem toho tato sestava jej vysvětluje... Vydeme-li tedy z členů, neporozumíme ničemu z toho, co se děje ve skupině.“ [op.cit.]

T. G. Masaryk vyřešil problém definice sebevraždy rozlišením pojmu sebezabití a sebevraždy, které vychází z obdobného právního rozlišení zabití a vraždy. Sebezabitím má na mysli širší oblast činů, spadá zde jakékoli nepřírozené úmrtí, které si člověk zavinil sám, tedy i předčasná smrt nemravného nebo nemoudrého člověka nebo sebeobětování². Sebevraždy, tedy pojem, který Masaryk používá ve své studii, je pak pouze akt úmyslného, vědomého a chtěného ukončení vlastního života.

Zejména v poslední době se objevil ještě další problém s definicí sebevraždy. Otázka zní, zda lze jako sebevraždy chápat např. sebevražedné bombové atentátníky nebo letce kamikaze³ z 2. světové války. Sociologie se přiklání spíše k tomu, že smrt by měla být ústředním motivem sebevražedného činu člověka, nikoli pouze jeho neodvratným důsledkem. Je tedy sklon v sociologii tyto sebevražedné atentátníky vnímat spíše jako atentátníky než sebevrahy.

Zkoumání sebevražednosti se postupem času rozdělilo jak v rovině obsahové, kde se objevují studie psychologizující a sociologizující, tak i v rovině metodologické. Zatímco sociologické studie se omezují v zásadě na metodu jednoduchých korelací a později i sofistikovanějších statistických modelů a vztahů mezi mírou sebevražednosti získanou z oficiálních statistik a řadou sociálních proměnných, psychologické studie jsou prakticky celé založené na psychiatrických anamnézách založených buď na pozorování jedinců, kteří se neúspěšně pokusili spáchat sebevraždy nebo na

2 Masaryk zde bez podrobnější diskuse konstatuje, že zatímco sebevraždy s sebou nese jisté mravní odsouzení, sebeobětování je nejvyšší lidskou ctností.

3 Slovo kamikaze v japonštině znamená „vítr bohů“. Jednání letců kamikaze bylo v japonské kultuře na rozdíl od sebevražd v západní kultuře vnímáno jako úctyhodný čin.

dodatečných analýzách záznamů pacientů psychiatrických léčeben, kteří spáchali sebevraždu. [Giddens 1965: 14]

Obecně lze říci, že se zejména rané sociologické výzkumy sebevraždnosti často nechaly poněkud zaslepit četnými exogenními vlivy na úkor vlivů psychologických.

1.2 Sebevražda v teologii

Postoj teologie k sebevraždě, který dodnes výrazně ovlivňuje postoj celé Západní kultury, nestojí přímo na základech daných v Novém či Starém zákoně, ale na interpretaci šestého přikázání, nezabiješ. Toledský koncil roku 693 stanovil, že kdo se pokusí spáchat sebevraždu, bude exkomunikován, a svatý Tomáš Akvinský zdůrazňoval, že sebevražda je hřích, protože člověk si tak usurpuje boží moc nad životem a smrtí. Značný význam pro vnímání sebevraždy pak má také víra v posmrtný život, coby cesta k bezbolestnému posmrtnému pokračování v životě po smrti.

1.3 Sebevražda ve filozofii

Sebevražda je pochopitelně velikým tématem také pro filozofii, poukazuje totiž na obecný vztah člověka k životu, ke smrti a ke světu jako takovému. Ve starém Římě bylo na sebevraždu nahlíženo jako na spíše neutrální, ba dokonce pozitivní jev. Akt sebevraždy mohl být totiž důkazem zdravého lidského úsudku o své existenci ve světě. Seneca řekl:

„Život není dobrý, pokud se nežije dobře. Proto moudrý muž žije, dokud by měl, ne dokud může... Vždy bude mít na mysli život ve vztahu ke kvalitě nikoli kvantitě.“ [Seneca, cit. dle The Corsini Encyclopedia of Psychology and Behavioral Science, 2000: 1652]

Rousseau přenesl tíhu viny za sebevraždu z jedince, který je vždy v zásadě dobrý a nevinný, na společnost. V moderní filozofii se téma sebevraždy stalo ústředním tématem existencialistů jako Kierkegaard, Jaspers, Camus nebo Sartre, kteří sebevraždu zbavují jejího negativního morálního zatížení a hříšnosti, naopak v ní vidí obrovskou lidskou svobodu v životě. Naopak právo na sebevraždu člověku upřel např. Kant, Nietzsche, podle něhož je sebevražda proti přírodě, nebo Shoppenhauer, podle kterého

je to právě strach před smrtí, co člověku umožňuje snášet životní příkoří. [Růžička 1968: 9 – 19]

1.4 Sebevražda v psychologii

Zatímco sociologie má tendenci sebevraždu vnímat jako společenský jev, který vyplývá z jistých společenských okolností spíše nezávislých na individuálních psychologických podmínkách, psychologové zdůrazňují zejména biologické příčiny sebevraždy a chápou ji jako extrémní formu individuálního autoagresivního jednání. Podle nich se často jedná o průvodní jev některých duševních chorob jako schizofrenie, psychopatie nebo deprese.

Na poli psychologie se sebevraždou zabýval zejména Sigmund Freud⁴, který podle zásad psychoanalýzy navrátil tento akt z rukou společnosti (Rousseau) do lidské mysli, přesněji řečeno do jejího podvědomí. Podle Freuda sebevražedné sklony plynou z podvědomého odporu vůči našemu předem idealizovanému objektu zájmu.

Psychologové jsou častými kritiky využívání statistik pro výzkum tak hluboce individuální záležitosti, jakou je sebevražda, jelikož touto cestou se dá podle nich zkoumat pouze že se sebevražda stala a jak se stala, nikoli proč. Mnohem častěji než sociologové se proto obracejí ke kvalitativnímu výzkumu a k psychologické analýze jednotlivých případů.

1.5 Sebevražda v demografii

Také pro demografii je kategorie sebevraždy velmi důležitá jelikož už při pořizování prvních demografických záznamů ve středověké Anglii velmi záleželo na přesné klasifikaci příčiny úmrtí. Jednalo-li se totiž o úmrtí přirozenou cestou, zdědili majetek zemřelého jeho dědicové, jednalo-li se však o sebevraždu, propadl veškerý majetek sebevraha králi. Demografické záznamy byly také zdrojem prvních sociologických statistických analýz, díky nimž můžeme sledovat trendy v míře sebevražednosti v jednotlivých sociodemografických kategoriích.

⁴ Psychologizující postoje k sebevraždě jsou shrnuty rovněž v knize F. Achille-Delmase *Psychologie pathologique du suicide* z roku 1932.

1.6 Sebevražda podle zákona

Zákon se k sebevraždě staví různě. Zatímco české právo sebevraždu prakticky neřeší, ve většině muslimských zemí a např. v USA ve státech Alabama a Oklahoma je sebevražda považována za trestnou. Většina zemí se sebevraždou nijak legislativně nezabývá, postihuje pouze napomáhání nebo přemlouvání jiné osoby ke spáchání sebevraždy.

2 Definice a historické proměny války

Stejně, jako je důležité si říci, s jakými definicemi se pracuje na poli sebevraždy, je také důležité si stanovit, co považujeme za válku, co válka znamená pro občany válčících států, jak velký dopad měly války v různých obdobích apod.

Válka jako opak míru je definována jako stav rozsáhlého konfliktu mezi státy, organizacemi nebo většími skupinami lidí, který je charakteristický užitím smrtících zbraní. Někdy je však válka omezoována pouze na právní definici války, která ji definuje jako konflikt, při němž obě válčící strany formálně vyhlásí válku. Podle článku 39 a 42 Charty Spojených národů jsou však již útočné války legislativně zakázány⁵. Článek 51 Charty Spojených národů pak uznává pouze obranné války, tedy individuální nebo kolektivní sebeobranu proti ozbrojenému útoku, a to tehdy, došlo-li k ohrožení míru, porušení míru nebo k aktu agrese. Proto ve 20. století země pečlivě dbají na to, aby v jistých souvislostech dodržovaly mezinárodní právo, a místo slova *válka* používaly např. slova jako *ozbrojený konflikt* (Velká Británie ve válce o Falklandy v roce 1982), *policejní akce* (Spojené státy o Korejské válce), *státní zásah ozbrojených sil*, *zločin proti mezinárodnímu míru*, *nepokoje* apod.

Nejčastěji byly války vedeny za suverenitu, území, různé přírodní zdroje a náboženství, prakticky vždy však byly vázány na konkrétní národ. Tento jev se však s probíhajícím novým uspořádáním politických podmínek v Evropě mění, mnohem častěji dnes hrají roli dvoustranné či mnohostranné vztahy a smlouvy jako např. Severoatlantická aliance apod. Charakter války se samozřejmě v průběhu dějin neustále mění v důsledku politického, ekonomického a technologického vývoje. Velikost armády do značné míry vždy záležela na hospodářských možnostech státu, ale zejména v posledních cca sto

⁵ Briand-Kelloggův pakt, podle kterého je válka nepřijatelná jako prostředek zahraniční politiky.

letech se válka stala doslova hospodářskou soutěží spíše než vojenskou záležitostí. Války od 20. století jsou vysoce technizované, roste palebná síla spojená rovněž s leteckými útoky, takže oproti útokům pěšáků či kavaleristů se výrazně zvětšuje dosah a rozsah možného útoku a jeho následků.

„Kam až sahá lidská paměť ... je historie válek bohatá na příklady, kdy se každá z bojujících stran snažila přelstít protivníka vhodně voleným manévrem, který překvapí a zaskočí soupeře... Armády podnikaly usilovné pochody, klamné manévry, sváděly urputné boje o mosty, průsmyky, plavily se po řekách a mořích, a obcházely celé kontinenty jen proto, aby se ocitly ve výhodném postavení a mohly udeřit do týlu nepřátelských vojsk... Všechny pokusy o úspěšný manévr mohly být, vzhledem k úrovni vojenské techniky, vedeny pouze v horizontální rovině. Teprve první světová válka ... přinesla v tomto směru náznak nových možností.“ [Šolc 2003: 11]

V důsledku zapojení různých aliancí a unií do vedení válek klesá pro zúčastněné „...pravděpodobnost rozsáhlého vojenského střetnutí nejen mezi nimi navzájem, ale také „směrem ven“... Naproti tomu se zvyšuje riziko menších konfliktů jak na periferii Evropy, tak také v Evropě samotné.“ [Keller 2006] Moderní války tak můžeme rozdělit podle jejich intenzity na tři typy: *válku se zapojením vysoké intenzity*, kde je využito celé spektrum vojenských prostředků vedení války (jako např. ve válce v Perském zálivu); *válku se zapojením střední intenzity*, kde jsou využity úzce specializované jednotky nejčastěji za účelem separace stran konfliktu, jejich částečného odzbrojení a zabezpečení výstavby civilních struktur, vojenská síla je zde zasazena mezi dvě či více válčících stran coby mírotvorce, např. IFOR, SFOR apod.; a do třetice *válku se zapojením nízké intenzity*, které odpovídá pouhé symbolické přítomnosti vojenské síly, často s cílem podporovat mír (např. modré přilby či pozorovatelé). [op.cit.] Výrazně roste počet teroristického typu násilí, proti kterému se nelze bránit tradičními vojenskými prostředky, tj. válkou, ale spíše policejními taktikami, za minimalizace vedlejších škod.

„...Staré vojenské dobře známé pravidlo pro jednání „to kill people and to break things“ (zabíjet lidi a rozbíjet věci) vedle pravidla „to fight and win nation's war (vést válku národa a zvítězit v ní) zaniklo. Nahradil je souhrn

požadavků, který je extrémně složitý a nepřehledný. Jedinou konstantou v tomto dění je omezování násilí, jednak pomocí proti násilí, jednak budováním civilizovaných struktur.“ [op.cit.]

Dnes, na rozdíl od minulosti, není třeba být přítomen tváří v tvář boji, a přesto efektivně bojovat. [Clarke a Linzey 1996: 875] Lidé jsou však dnes válce tváří v tvář jiným způsobem, zažíváme bezprecedentní zážitek války v přímém přenosu a online, a zůstává otázkou, zda to znamená, že válku vnímáme intenzivněji nebo že jsme naopak přesyceni zprávami a obrázky z válek, o kterých bychom jinak ani nevěděli. Dnešní vztah člověka k válce je však každopádně jiný, než byl v např. v 18. a 19. století, kam se datují první výzkumy zabývající se dopadem války na míru sebevraždy.

Antropologové sice zastávají v otázce původu války různé postoje, jedni tvrdí, že válka je vyústěním přirozeného sklonu člověka stejně jako zvířat k boji, jiní zase, že válka je v zásadě věc kultury, a jako taková je tedy spíše předávána výchovou než daná od přírody. Někteří antropologové jako např. Ashley Montagu nevidí souvislost mezi jednotlivými formami násilí u zvířat, při šarvátkách kmenů lovců a sběračů a při organizovaných válečných konfliktech, tvrdí, že jsou samostatnými fenomény s vlastními rozličnými příčinami.

Etolog Konrad Lorenz studující instinktivní chování zvířat aplikoval vypořádanou přirozenou vnitrodruhovou agresi zajišťující zvířatům v přirozených podmínkách optimální počet jedinců na daném teritoriu na člověka. Ve svém díle *Takzvané zlo* [Lorenz 2003] uvedl, že jistý druh boje a agresivního jednání je lidem vrozený, za normálních okolností je však modifikován správným směrem. Na rozdíl od zvířat však člověk ztratil svou schopnost zastavit agresi ve chvíli, kdy soupeř signalizuje, že se vzdává.

3 Sebevražednost jako jedno z prvních velkých sociologických témat

Proč se vlastně téma sebevraždy stalo již v samých počátcích formování nové vědy, sociologie, tak významným tématem? Jednalo se o období, kdy sociologie jako věda teprve hledala své místo pod sluncem, a sebevraždy, které zde prokazatelně existovaly již dlouho předtím, pro mnoho vědců představovaly důkazní jev řady nových procesů, které se ve společnosti začaly objevovat.

Sebevražda byla po dlouhou dobu považována za nervovou poruchu, jejíž příčiny pramenily v individuálním psychickém stavu jedince. Mělo se za to, že sebevražda je důsledkem slabé dispozice a reakcí na životní nesnáze.

M. Foucault [Foucault 1999: 170] vidí jeden z kořenů zájmu o sebevraždu ve změně vykonavatele moci nad životem. Zatímco po dlouhá staletí byla moc udělit smrt či nechat žít výsadou panovníka. Sebevražda byla dlouho vnímaná jako zločin, protože zasahovala do práv panovníka. Ve chvíli, kdy právo na smrt již přestalo být tak striktně v moci panovníka a přešlo právo zemřít a moc nad životem do soukromých rukou, se stala sebevražda aktuálním sociologickým tématem.

H. Morselli, na kterého se ve své *Sebevraždě* často odvolával Masaryk, vnímá sebevraždu ve značně darwinovském evolucionistickém pojetí⁶, jako sociální fakt, jako „... výsledek boje o život a výběru dle zákona o vývoji kultury. Sebevražda jeví se mu jako nezbytný přídavek civilisace, když tato dospěla určitého rozvoje.“ [Král 1927: 17] Vnímá ji jako přirozený důsledek růstu sociálních interakcí, se kterými narůstá počet konfliktů a konkurenční boj jako takový, který slabší jedinci špatně snášejí⁷.

Pro T. G. Masaryka byla naopak sebevražda představovala společenský jev, který byl důkazem hluboké krize duchovního života a krize moderní společnosti jako takové. Ta se na konci 19. století nacházela v přechodné fázi mezi teokracií, která člověku poskytovala vnější mýtickou autoritu, a demokracií, která již stojí na svobodných

6 Sám Darwin v sebevraždě viděl „...součást přirozeného, biologického boje o život.“ [Nejedlý 1932: 82]

7 Tento výklad byl však později překonán pro svůj přílišný materialismus. [Král 1927: 21]

autonomních občanech. Podle Masaryka společnost ztratila oporu v jednotném světonázoru, stala se vnitřně rozpolcenou a nejednotnou. Společnost, která podle něj dlouho bojovala za duchovní svobodu se ocitla v pozici krajního individualismu a subjektivismu, kde proti náboženství a církvím stojí pouze skepse a negace, nikoli alternativní řád a opora. Právě tato neukotvenost člověka ve světě se podle Masaryka projevila ve zvýšené míře sebevražednosti, a proto jí jako negativnímu průvodnímu jevu krize společnosti věnoval tolik své pozornosti.

E. Durkheim se do vědy o společnost začíná zajímat v době, kdy podle něj společnost dospívá a zároveň se pod vlivem industrializace společnosti dezintegruje, což vede k oslabení vazeb mezi jednotlivci, ti jsou pak již méně závislí na skupině a více na sobě samých, je pro ně obtížné najít jakákoli jiná pravidla chování než vlastní, soukromá, individuální pravidla, která jednotlivce vedou k nadměrnému egoismu a egoistickým sebevraždám. Téma sebevraždy však pro něj bylo do značné míry utilitární. Durkheim nedůvěřuje tzv. zdravému rozumu, ani motivům aktérů, v tomto případě sebevrahů, proto toto téma použil coby materiál, na kterém mohl dokázat svou hypotézu, že i na tak hluboce osobní záležitosti, jakými beze sporu je i rozhodnutí vzít si život, působí spíše společenské než psychologické faktory. Poměrně jasně stanovil svou hypotézu, že příčiny sebevražednosti leží spíše vně než uvnitř nás samotných. Téma sebevraždy pro něj bylo příležitostí, jak ustanovit sociologii coby akademickou disciplínu s vědeckou metodologií a přístupem k problematice⁸.

4 Zájem sociologů o téma sebevraždy

Většina prací 18. století zabývajících se sebevraždami se týkala zejména morálních důsledků sebevraždy, ke konci tohoto století již pak autoři začali svou pozornost obracet k rozpravám o významu zjevně narůstající sebevražednosti v Evropě a poté logicky také k určujícím faktorům, které ji ovlivňují.

Pod vlivem církve dlouho přetrvával názor, že sebevražda je ďáblovu vnuknutí, a po většinu 19. století byla sebevražda považována za mentální poruchu, respektive za její

⁸ Durkheimův přístup k výzkumu sebevražednosti byl opravdu po dlouhou dobu považován za jakýsi obecný model sociologického výzkumu. V posledních desetiletích je však podrobován řadě kritiky.

symptom, produkt jistých psychopatologických podmínek, a k jako takové se k ní přistupovalo ve výzkumu.

Jednou z prvních opravdu výzkumných prací na téma sebevraždy byla práce J. P. Falreta, *De l'hypochondrie et du suicide* [1822] a byla inspirací pro řadu obdobných prací v ostatních evropských zemích⁹. Postupně byly formulovány základní korelace mezi sebevraždou a celou škálou faktorů jako socio-ekonomickým statusem, zaměstnáním, pohlavím, věkem, rodinným stavem, bydlištěm, stabilitou společenských a hospodářských podmínek, náboženstvím apod. Tím, kdo však dovedl tyto vztahy vysvětlit v rámci ucelené sociologické teorie, byl až E. Durkheim, jehož práce byla bezesporu velkým přínosem.

Hlavní kritiky se Durkheimovy práce týkající se sebevraždy dočkaly až po jeho smrti, jedním ze sociologů, který se věnoval revizi jeho poznatků, pak byl zejména jeho student M. Halbwachs se svým dílem *Les Causes du suicide* [1930], kde provedl revizi Durkheimových analýz. Řadu z nich potvrdil, některé upřesnil nebo vyvrátil, odmítl jeho typologii sebevraždy a nabídl vlastní, která se vztahuje přímo k sociální izolovanosti jedince. Sociální izolovanost je podle něj také hlavní příčinou sebevražd. Operacionalizuje ji např. pomocí sebevražd na dovolené nebo u jedince, který žije v dané komunitě méně než pět let.

Později se zájem sociologů o sebevraždu zaměřuje na stále podrobnější aspekty, jsou hnáni možnostmi moderních statistických postupů, což je však příčinou časté kritiky zejména ze stran psychologů. Sociologové ve většině případů pracují s kauzálním modelem příčiny a následků, což vede k tomu, že závěry prací z druhé poloviny 20. století často převádějí statistické stálosti na zákon sociality, tedy že tuto stálost, která může být zcela nezávislá na sociálních podmínkách nebo být výsledkem náhody, interpretují jako jev sociální povahy. Sociologové často nedostatečně zdůrazňují, že jeden jev může mít celou řadu příčin, mezi nimiž leží celá řada často nepostřehnutelných mezičlenů, a že striktní unicitní determinismus vede vědce v jejich interpretacích často na velmi tenký led. [Viewegh 1996: 39 – 43]

⁹ Např. práce A.-M. Guerryho, *Essai sur la statistique morale de la France* z roku 1833, E. Lisleho, *Du suicide* z roku 1856, T. G. Masaryka, *Sebevražda hromadným jevem společenským*

II. Analýza

1 Definice výzkumného problému

V této práci jsem se rozhodla spojit dvě velmi aktuální témata – téma sebevraždy a války. Sebevraždu obecně chápu jako řešení hlubokých krátkodobých či dlouhodobých osobních problémů a jedním z velmi častých motivů pro spáchání sebevraždy je fakt, že jedinec dojde k závěru, že okolnosti jsou již natolik nepříznivé, že nevidí žádné jiné východisko než sebeusmrcení. Sebevražedné chování je však kombinací vnitřního, emocionálního rozpoložení člověka a tlaku vnějších okolností. Řada studií pak potvrdila, že obecná míra sebevražednosti kolísá v závislosti na momentálním společenském, ekonomickém a politickém prostředí v danou dobu a na daném místě. Ačkoli sebevražednost v České republice má za poslední léta tendenci spíše klesat, stále bezesporu zůstává vážným a aktuálním tématem. O aktuálnosti problematiky války snad není třeba nikoho dlouze přesvědčovat, snad jen zopakuji, že v historii se výrazně změnil charakter války její dopad na válčící národy.

V sociologii již dlouho přetrvává jistý kánon, který říká, že ačkoli v období válek výrazně roste osobní nejistota, člověk se najednou nachází v přímém ohrožení a je prakticky v neustálém strachu a stresu, má poněkud paradoxně sebevražednost v tomto období tendenci klesat¹⁰. Chci se zde zabývat argumenty a výzkumy potvrzujícími i vyvracejícími tuto tezi, metodologií, jazykem, proměnnými a vůbec konceptem těchto výzkumů a přístupem ke zkoumání sebevražednosti jako takovým.

2 Úskalí zkoumání sebevražednosti

Pro sociology je problematika sebevražd velmi komplexní z řady důvodů, mj. proto, že při jejím zkoumání nemohou použít svůj častý výzkumný prostředek, a to dotazník, pozorování nebo rozhovor. Můžeme sice dotazovat „neúspěšné“ sebevrahy, pozůstalé

moderní osvěty z roku 1881, E. Morselliho, *Il suicidio* z roku 1879, F. Winslowa, *The Anatomy of Suicide* z roku 1840 nebo W. W. Westcotta, *Suicide* z roku 1885.

10 Zdůrazňuji přitom, že se jedná o obecnou míru sebevražednosti populace jako takové, téma sebevražednosti v armádě by pak bylo tématem samo o sobě, kterým se zde však nebudu blíže zabývat.

nebo lidi, kteří naopak o sebevraždě nikdy neuvažovali¹¹, někteří vědci se soustředí na obsahovou analýzu dopisů na rozloučenou, ale to není totéž, a jsme tedy do značné míry odkázáni na „němé“ statistiky.

2.1 Indikátory sebevraždy

Nejdříve je důležité si uvědomit, na základě čeho jsou vlastně do oficiálních statistik sebevraždy zaneseny právě jako sebevraždy. Existuje několik základních indikátorů, kterými se koroneři řídí. Za prvé je to dopis na rozloučenou, jehož přítomnost zdánlivě značně usnadňuje rozhodnutí o příčině smrti, zároveň však může svést na špatnou cestu, protože pozůstalí mohli v zájmu utajení sebevraždy dopis zničit, nebo naopak mohl někdo dopis falsifikovat, aby tak zakamufloval vraždu apod. Každopádně jsou však dopisy na rozloučenou poměrně vzácné. Dalším ukazatelem může být způsob smrti, protože se věří, že např. úmrtí na silnici nebývají považována za sebevraždu, zatímco smrt oběšením či předávkováním léků za jistých okolností ano. Jistý klíč může poskytnout také místo a okolnosti úmrtí, avšak často se může stát, že jsou vyhodnocovány značně stereotypně.¹² Dále se pochopitelně berou v úvahu také životní okolnosti a duševní stav jedince, zda právě neprocházel složitým obdobím. Koroneři stereotypně spojují sebevraždu s neštěstím, proto mohou některé události v životě oběti uměle stavět do špatného, „smutného“ kontextu, a interpretovat je jako důkaz sebevraždy.

Metody určování sebevraždy se však liší nejen individuálně, ale také v jednotlivých státech. Psychiatři Atkinson, Kessel a Dalgaard [Atkinson, Kessel a Dalgaard 1975] provedli studii porovnávající přístup k rozhodování o příčině úmrtí u dánských a anglických koronerů. Obě skupiny měly posoudit 40 případů a ukázalo se, že Dánové usuzují na sebevraždu na základě zralé úvahy pravděpodobnosti, zatímco angličtí koroneři musejí najít konkrétní jistý zřejmý důkaz sebevražedného úmyslu. Není

11 Ačkoli S. Serin provedla poměrně úspěšnou studii (*Une enquête médico-sociale sur le suicide à Paris*) založenou na velké řadě rozhovorů s pozůstalou rodinou a známými bezprostředně poté, co jejich blízký spáchal sebevraždu.

12 Např. když hledáme důkaz o tom, zda někdo utonul nešťastnou náhodou nebo úmyslně, kontrolujeme, zda po sobě na břehu obětí nechala oblečení pečlivě složené či nikoli. Pokud ano, má se za to, že se s větší pravděpodobností jednalo o sebevraždu. Podobné praktiky mohou být jistě nápomocné, ale mohou svádět k řadě omylů a stereotypních závěrů.

vyloučeno, že toto může být příčinou zvýšené sebevraždy v Dánsku. Je téměř jisté, že stejné rozdíly v diagnostice bychom našli také u ostatních států.

2.2 Otazníky nad statistikami sebevraždy

Než se pustíme do jakéhokoli srovnávání statistik nesourodého původu, musíme si uvědomit problematičnost našich dat. Sociologové zabývající se problematikou sebevraždy v období válek se potýkají hned s několika překážkami. Samotné téma sebevraždy je věcí velmi delikátní, v řadě případů je pro koronera velmi těžké rozeznat příčinu úmrtí a s jistotou stanovit, o který ze čtyř obecně rozlišovaných typů úmrtí se jednalo, zda o nešťastnou náhodu, přirozenou smrt, vraždu nebo o sebevražedný čin. To, co je nakonec zaneseno do oficiální statistiky, je de facto výsledek subjektivního rozhodovacího procesu a interpretace koronera. V mnoha oblastech je totiž tato problematika velmi silně stigmatizována, pozůstalí často vynaloží značné úsilí na to, aby sebevraždu v rodině zakamuflovali tak, aby nebyla oficiálně klasifikovaná jako sebevražda. Dále nevíme, jak důležitou úlohu hraje při klasifikaci případu přítomnost nebo nepřítomnost dopisu na rozloučenou. Je velmi těžké, ba přímo nemožné, zjistit, jak často koroner klasifikuje úmrtí čistě na základě přání rodiny. Stejně tak asi nezjistíme, zda existuje nějaký rozdíl mezi ochotou venkovských a městských koronerů vyhovět přání rodiny. Tyto rozdíly pak umocňují také rozdíly mezi jednotlivými zeměmi, etniky, kulturami a náboženstvími, jelikož ve všech případech je míra stigmatizace sebevraždy jiná. Mezinárodní srovnání pak znesnadňuje rozdílnost v náboženském, národnostním, demografickém a etnickém složení jednotlivých států. Jsou tedy zpochybněny dvě základní podmínky sociologického šetření, validita, protože se předpokládá, že oficiální statistiky sebevraždy jsou často výrazně podhodnoceny, i reliabilita, a to z důvodu rozdílných dat koronerů a úředníků.

V období válek se dá navíc předpokládat, že někteří lidé, kteří se dobrovolně vydali bojovat na frontu, měli jisté sebevražedné úmysly. K těmto úskalím pak musíme přičíst ještě vliv válečného prostředí, kdy je pozornost věnovaná důkladnému rozlišení mezi vraždou, přirozenou smrtí, náhodou a sebevraždou výrazně menší, než jindy, a úředníci zodpovědní za vedení sebevražedné statistiky jsou v období války poněkud paralyzováni, a při analýze statistických údajů z období války je tedy třeba vzít tato omezení na vědomí.

Jeden z předních kritiků sociologického přístupu k sebevraždám, F. Achille-Delmas, dokonce napadá statistický přístup ke zkoumání sebevražd, coby tak řídkého společenského jevu, jako takový. Říká, že autoři se často nechají příliš unést zjištěním, že ve státě A je míra sebevražd 450 (na milión obyvatel) a ve státě B pouze 50, a vyvozují z podobných zjištění dalekosáhlé závěry. Když však tento poměr obrátíme, získáme čísla 999 550 (na milión obyvatel) lidí, kteří nespáchají sebevraždu ve státě A, a 999 950 ve státě B. Podle něj je tento poměr lidí „ochráněných“ před sebevraždou příliš malý na to, abychom mohli říci, že zde existuje nějaký obecně platný sociální faktor. [Giddens 1965: 8]

Většina výzkumníků si samozřejmě toto úskalí uvědomuje, prakticky všichni jej ve svých pracích zmiňují a všichni se nakonec přiznávají, že spoléhají na to, že rozdíly ve statistikách nebudou natolik velké, aby znemožnily analýzu.

3 Jedna problematika, několik závěrů

Sociologové v zásadě docházejí ke dvěma protichůdným závěrům ohledně míry sebevražd vlivem přítomnosti války. Jedni na základě svých analýz dospěli k závěru, že míra sebevražd vlivem válek klesá, jiní tvrdí, že je tomu buď přímo naopak, nebo že tento pokles není způsoben samotným působením války, ale působením jiných faktorů.

Vysvětlení pro možné klesající sebevraždé tendence v období válek se nabízí celá řada. V období války je člověk udržován v jakémsi stavu očekávání změny, válka je tak vlastně jakýmsi zvláštním bizarním způsobem napínává podívaná, kde je každý její aktér zvědavý, jak to dopadne. Všem je jasně znám nepřítel, společnost se tak polarizuje na dvě skupiny, v jejichž rámci jsou si všichni výrazně bližší, paradoxně se necítí tak osaměle jako v období míru. Lidé nabývají pocitu, že jsou všichni tak nějak na jedné lodi, a soustředí se na společný cíl. Životní úroveň všech je více či méně podobná, tj. podobně špatná, neexistuje tedy tolik důvodů k závidění. Z mnoha původně individuálních záležitostí se v období války stává kolektivní záležitost – i k obyčejnému obstarání potravin je v důsledku jejich akutního nedostatku zapotřebí kolektivního úsilí. Člověk, který by se tak v období míru mohl cítit nepotřebný, je nyní součástí sítě, v níž se uplatní každá ruka a každá hlava. Dochází k odvrácení pozornosti od vlastní osoby

nebo blízkého okruhu lidí k „vyšším“ problémům společnosti (okupace, ohrožení národní existence apod.), osobní problémy se pak v tomto světle zdají poněkud podřadné. Lidé jsou zvyklí na větší míru stresu a strachu, jen tak je něco nepřekvapí a nevyvede z míry. Ve vzduchu je cítit všudypřítomná touha lidí přežít.¹³ [Bakalář 2001]

K nárůstu sebevraždnosti pak často na první pohled paradoxně dochází až po skončení války, kdy znovu vyplují na povrch osobní problémy. Zatímco v koncentračních táborech byla sebevraždnost až překvapivě nízká¹⁴, lidé, kteří přežili toto nepředstavitelné utrpení, pak častěji spáchali sebevraždu tehdy, až si uvědomili rozsah celé té hrůzy, kterou prošli. [Frankl 1996] Navíc v koncentračním táboře na tom byli všichni vězni relativně stejně, zatímco po návratu byli menšinou a děsivá zkušenost koncentračního tábora, která v táboře plnila funkci integrační, je pak po skončení války naopak od společnosti izolovala, protože je jen obtížně sdělitelná¹⁵.

Další možnou příčinou snížené sebevraždnosti může být, že lidem, kteří chtějí spáchat v Durkheimově terminologii egoistickou sebevraždu a upoutat pozornost okolí na své trápení, by v období války nebyla patrně věnována patřičná pozornost, a proto, pokud stále trvají na své sebevraždě, počkají raději na její konec.

Častým argumentem vysvětlujícím sníženou sebevraždnost je také fakt, že v období války se řada sebevražd může skrýt pod roušku hrdinství v bitevním poli. Kdyby tomu tak opravdu bylo, projevilo by se to zejména u mužů a to ještě pouze v těch konkrétních věkových kategoriích, které jsou nejvíce zapojeny do přímého boje. Tato odchylka však nebyla žádným z vědců potvrzena.

13 Tohoto kontroverzního autora zde uvádím proto, že se jedná pouze o hypotézy, a takto se k tomu staví i sám autor.

14 Ačkoli někteří autoři vypovídají právě o opaku. Např. současný americký suicidolog D. Lester provedl studii založenou na rozhovorech s lidmi, kteří přežili holocaust, a na základě jejich výpovědí se pokusil rekonstruovat pravděpodobnou míru sebevraždnosti v koncentračních táborech. Dospěl k závěru, že sebevraždnost alespoň v některých koncentračních táborech byla věru enormní, dosahovala údajně až 25 000 na 100 000 vězňů. [Lester 2004]

15 Je známo, že bývalí vězňové o své zkušenosti často nedokázali mluvit ani se svými nejbližšími.

3.1 T. G. Masaryk

Téma sebevraždy v období válek je v Masarykově knize *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty* tak trochu zapadlé mezi celou řadou přírodních, sociálních, demografických, kulturních a somato-psychických vlivů, jejichž váhu systematicky umenšuje ve prospěch vlivu krize současné společnosti jako takové. Masaryk na toto téma píše:

„Válka, jmenovitě větší, působí pro chvíli příznivě tím, že se pozornost všeobecně obrací na jiné předměty; ale velmi nepříznivě působí svými následky. Lid chudne, tělesně slábne a znemravňuje se a zakouší tolik utrpení, že působení šťastné i nešťastné války je v tomto ohledu stejně nepříznivé. Ve skutečnosti je za velikých válek množství sebevražd menší proti minulým létům, ale po válce že ve mnohých případech opět rychle a silně stoupá.“ [Masaryk 2002: 53]

Válka má podle něj na sebevražednost pouze disponující nikoli determinující vliv¹⁶. T. G. Masaryk takřka polovinu své práce věnuje právě velmi podrobnému a systematickému výčtu možných vlivů na míru sebevražednosti, ačkoli si je dobře vědom, že

„...[nikdo se přece nevráždí] proto, že je horko, že je příslušníkem toho či onoho národa, církve, stavu. To může nanejvýše způsobit větší dispozici k sebevraždě, ale ne být její příčinou. A přece to Masaryk probírá velmi svědomitě. Ale to právě proto, že to, takové systematické vyčerpání látky, žádala věda.“¹⁷ [Nejedlý 1932: 62]

Masaryk byl přesvědčen, že v jistém smyslu není atmosféra v období války nepodobná tomu, jak žijí přírodní národy, u nichž byla zjištěna výrazně nižší sebevražednost, než

16 J. Král [Král 1927: 7] poněkud napadá tuto zvolenou terminologii, jelikož v závěru Masaryk dochází k tomu, že hlavní příčinou sebevražednosti je faktor, který předtím označil za faktor disponující, nikoliv determinující. Je pak poněkud matoucí, je-li hlavní faktor pouze „disponující“.

17 Podle Nejedlého byla právě tato část knihy zvláště ceněna tehdejší vědeckou obcí pro její metodologickou pečlivost. *Sebevražda* byla ve své době považována za vzor vědecké monografie.

v civilizované společnosti. Jejich život je de facto každodenním bojem o holý život, o stravu, o střechu nad hlavou, a v tomto kontextu by tedy odpovídající nižší sebevraždnost nebyla tak překvapující.

Sociolog Josef Král [Král 1927: 10-11], coby praktický jediný dobový věcný kritik Masarykovy *Sebevraždy*, však tento Masarykův závěr odmítá s tím, že extrémně snížená sebevraždnost primitivních národů rozhodně nebyla prokázána, naopak existuje řada národů, kde je sebevražda vnímaná jako otázka cti a je naopak velmi častá. Král píše, že „... u většiny divochů žádné stigma se nepojí k sebevraždě.“ [op.cit.]

Masaryk tedy nepřichází s žádnou ucelenou teorií týkající se konkrétně vlivu války na sebevraždnost, a i to málo, co zmiňuje, nepodkládá žádnými konkrétními daty, ačkoli sám příkládá statistice a číslům velkou váhu, protože čísla podle něj přinášejí nejobjektivnější obraz situace. [Nejedlý 1932: 63] Neuvádí ani, které konkrétní války má na mysli, z čehož lze usuzovat, že podle něj mají války obecně na míru sebevraždnosti vliv podobný. Odvolává se na teoretický historický přehled sahající až do dob antického Řecka, který se však zabývá spíše vlivem kultury a náboženstvím, o válce v něm není jediné zmínky. Používá poněkud vágní pojmy jako „šťastná“ či „nešťastná“ válka a jeho argumenty nejsou příliš silné.

Jakkoli Z. Nejedlý hodnotil Masarykovu *Sebevraždu* pozitivně, za její metodologický přínos v oblasti pečlivého výčtu možných vlivů na sebevraždnost, vůči jeho práci se statistikou má značné výhrady. [Nejedlý 1932: 64] Vytýká Masarykovi fakt, že statistiky, které předkládá, mají značné mezery, jelikož jsou často i více než 20 let staré. Závěry, které z nich pak Masaryk vyvozuje jsou podle něj na těchto datech často značně nezávislé. Nejedlý velmi přímo říká: „Hlavní věcí je tu vždy to, co Masaryk ví ze sebe, ze svého pozorování, a statistika – toť více jen jakási vědecká stafáž, prostředek, aby kniha vypadala hodně vědecky, přesně, konkrétně.“ [Nejedlý 1932: 64]

3.2 E. Durkheim

Jak jsem již naznačila, E. Durkheim se snažil dokázat, že pravidelnost a stálost míry sebevraždnosti lze lépe vysvětlit za pomoci externích spíše než vnitřních,

psychologických faktorů. Na základě vlastní analýzy statistických dat¹⁸ obsahujících informace o cca 26 000 sebevraždách, věku, pohlaví, rodinném stavu, náboženství a povolání obětí v letech 1841 - 1872 [Morrison 2003: 163] z řady evropských zemí jako Francie, Německo, Británie a Dánsko a dospěl k závěru, že úhrnná sebevraždnost v těchto zemích se liší, dále, že za dané sledované období nedošlo k výrazným výkyvům, sebevraždnost zde byla výrazně stabilnější než například celková úmrtnost, která značně fluktovala. Zcela novými zjištěními pak však bylo: Za prvé, že zatímco individuální sebevražedné motivy se případ od případu lišily, celková míra sebevraždnosti byla téměř konstantní. Za druhé, ačkoli se míra sebevraždnosti liší stát od státu, stabilní počty v rámci jednotlivých států dokazují, že každá společnost má jakési „kvóty sebevraždnosti“. A za třetí, míra sebevraždnosti je nezávislá na individuálních dispozicích, a proto může být studována samostatně, nezávisle právě na individuálních příčinách. [op. cit.: 165 – 166] Míra sebevraždnosti ve společnosti tedy není pouze součtem jednotlivých aktů, ale je sama o sobě novou skutečností *sui generis*. [Giddens 1965: 5]

Jelikož Durkheim odmítl vliv psychické nápodoby, rasy či jiných individuálních faktorů na obecnou míru sebevraždnosti, hledal hlavní příčiny v podobě sociální struktury¹⁹. Na základě samostatného sledování obecného jevu sebevraždnosti dospěl k závěru, že „...míra sebevraždnosti je nepřímo úměrná stupni integrace sociálních skupin, do nichž individuum patří“. [Keller 2004: 217] Podle něj je jedinec plně v moci suicidogenních proudů, které se ve společnosti pravidelně objevují. Tuto integrační funkci plní např. náboženství, rodina nebo politické a národnostní uskupení. Na základě rozdílné sociální struktury pak Durkheim definoval své proslulé čtyři hlavní druhy sebevraždy – *egoistickou*, která je důsledkem nízké míry integrace společnosti, *anomickou*, která je důsledkem nedostatku regulativních norem ve společnosti, *altruistickou*, která je prakticky opakem sebevraždy egoistické, a *fatalistickou*, která je důsledkem přílišné regulace společnosti.

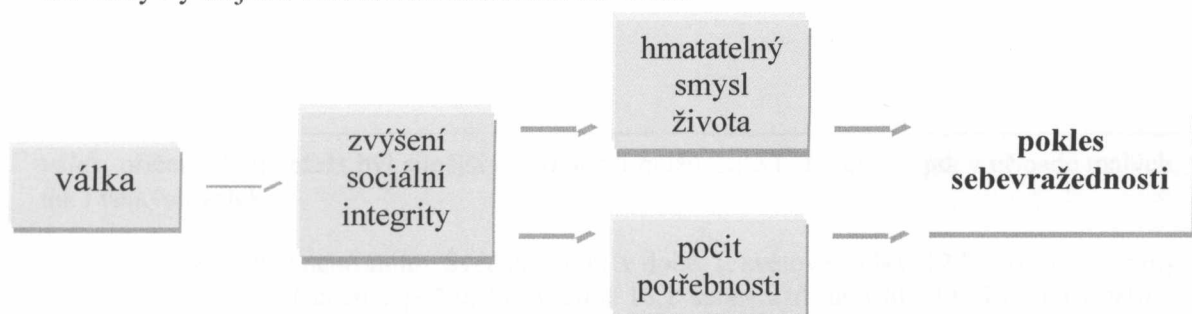
18 Durkheim se však ve svých analýzách do značné míry odkazoval na analýzy svých předchůdců, zejména pak A. Legoyta, E. Morselliho, A. Wagnera a A. von Öttingena.

19 Ačkoli bez individuálního psychologického vysvětlení se pravděpodobně těžko obejdeme ve chvíli, kdy budeme chtít vysvětlit, proč v rámci jedné stejně integrované nebo naopak neintegrované společnosti někteří jedinci sebevraždu spáchají a jiní ne. Přesto Durkheim trvá na tom, že míra sebevraždnosti není vysvětlitelná psychologickým stavem jednotlivců.

Ačkoli ze zkušenosti z historie, kdy se objevila vlna sebevražd po pádu Říma nebo ottomanské říše, se řada lidí domnívala, že politické nebo společenské nepokoje stejně jako přítomnost války způsobovaly zvýšení míry sebevraždění, podle Durkheima však data ukazovala na pravý opak. Podle něj mají zejména velké národní války vliv na snížení míry sebevraždění, což dokládá řadou důkazů. Např. v roce 1866, kdy vypukla válka mezi Rakouskem a Itálií, sebevraždění na obou válčících stranách poklesla o 14 %, mezi Dánskem a Saskem (pokles sebevraždění v letech 1863 – 1864 o 16 %). Podobně tomu bylo ve válce v letech 1870 – 1871 ve Francii a Německu, kde rovněž došlo na obou stranách k výraznému snížení počtu sebevražd. V období revolucí ve Francii poklesl počet sebevražd až o 10 %²⁰. Podobně pak sebevraždění poklesla i v období politické krize v Evropě v roce 1848. [Durkheim 1968: 205 -207]

Pokles sebevraždění v tomto období podle něj přesně zapadá do jeho teorie o vlivu sociální integrity na míru sebevraždění ve společnosti. Ačkoli by se mohlo zdát, že válka vyvolá anomickou atmosféru, má naopak pozitivní vliv na politickou integritu společnosti, a ta pak negativní vliv na sebevraždění. V období války totiž roste kolektivní cítění, lidé se vnímají méně jako jednotlivci, ale více jako členové skupiny, společnost se jakoby „neklasifikuje“, ožívuje se vlastenecké cítění a partyzánský duch, formuje se jasný vnější nepřítel a společný cíl, společnost má tendenci se proti němu semknout, jedinci tak myslí méně na sebe a více na společnou věc, upevní se společenské vazby a celkově se zvýší sociální integrace. V zásadě je tedy podle něj vliv války na sebevraždění prakticky přímý, zprostředkovaný pouze zvýšenou integritou společnosti.

Graficky by se jeho úvaha dala znázornit asi takto:

20 Tento závěr potvrdil o několik desetiletí později rovněž D. Lester ve své studii The effect of war on suicide rates: A study of France from 1826 to 1913 (Lester, D., 1993). Jeho analýza sebevraždění ve Francii v letech 1826 až 1913 potvrdila pokles sebevraždění v období

Durkheim sice připouští, že pokles sebevraždnosti v tak nesnadném období, jako je válka, může být ovlivněn řadou již výše zmíněných faktorů, odmítá však, že by byly schopny plně ospravedlnit tento pokles jako celek. Pouhou obecnou nespolehlivost administrativních záznamů v období války vyvrací hned několika pádnými argumenty. Jednak proto, že je tento jev značně rozsáhlý a netýká se pouze jednoho či několika málo států, dále proto, že snížená sebevraždnost se objevuje na obou válčících stranách, tedy jak na straně vyhrávající, tak i prohrávající²¹. Efekt navíc bývá často tak silný, že trvá často ještě řadu měsíců až let, než se sebevraždnost vrátí na svou původní úroveň. Nejlepším důkazem, že se nejedná o administrativní omyl, ale o opravdový sociální fenomén, je fakt, že k poklesu sebevraždnosti nedochází v žádné válce nebo za každých politických či národnostních nepokojů, ale pouze tehdy, vyvolá-li válka opravdové silné emoce jako vášeň, nenávist a zlost. Např. ve Francii měly údajně nepokoje vždy větší vliv na městské obyvatelstvo, zejména na Pařížany, než na obyvatelstvo venkovské, ačkoli tlak byl vykonáván na všechny obyvatele stejný²². Durkheim si to vysvětluje právě tím, že obyvatelé měst jsou zde tradičně více osobně a emotivně zainteresovaní a více informovaní o dění ve společnosti a tedy i o válce a povstání než venkované, a proto u nich také sebevraždnost v inkriminovaném období klesá výrazněji. Nebo např. v roce 1870 došlo k poklesu sebevraždnosti ve všech zemích právě válčícího Německa kromě Bavorska, ačkoli se zdálo, že jeho zapojení do války bylo stejné jako v ostatních zemích. Katolické Bavorsko se však tradičně více distancuje od dění v Německu a do války pravděpodobně jednoduše nebylo tak morálně zainteresované. Z podobného důvodu nedochází k výraznému posunu v sebevraždnosti v dynastických válkách, které nemají takový dopad na každodenní život obyvatel válčících států²³.

válek, přičemž tento efekt byl silnější u žen než u mužů, zato byl zřetelný jak v případě malých, tak i velkých válek.

21 Sebevraždnost v neutrálním Švédsku byla v době 1. světové války 12,9, což je výrazný pokles oproti předválečnému počtu, který činil 18,1 sebevražd na 100 000 obyvatel (1910 – 1913), a poválečnému počtu, který představoval 14,5 (1926 – 1930). Podobně tomu bylo také ve Švýcarsku v době 1. světové války. [van Tubergen a Ultee 2006: 223]

22 Efekt je o to zajímavější, že podle Durkheima bylo zaznamenávání sebevraždných statistik obtížnější na venkově než ve městech.

Kritické ohlasy na Durkheimovu práci

Řada sociologů později kritizovala některé aspekty Durkheimovy práce. Když např. vysvětluje klesající sebevraždnost ve válce pomocí zvýšené integrity společnosti, zmiňuje také různé typy integrace jako např. integrace politická, ekonomická, rodinná nebo náboženská, již však nespécifikuje, zda mají všechny stejný dopad na sebevraždnost, nebo zda se ve svém působení nějak liší, ačkoli by člověk očekával, že třeba například rodinná integrace bude mít jiný vliv než integrace politická.

Jeho upjatá představa, že člověk je pasivním produktem svého sociálního prostředí, a jako takový je beze zbraně vystaven vlivu suicidogenních vln ve společnosti, před kritiky příliš neobstála, jelikož by to znamenalo, že životu nepříznivé podmínky by vždy vyústovaly v hromadné sebevraždy. Člověk je totiž sice opravdu vystaven řadě společenských vlivů, ty však zpracovává aktivně a hlavně individuálně.

Co se týče problematiky vlivu války na sebevraždnost, je důležité si zde uvědomit, že Durkheim opravdu hovoří pouze o přímém vlivu války jako takové a nezmiňuje ani nepřímý vliv ekonomické situace ani vliv nezaměstnanosti. Opomenutím těchto makro ukazatelů dochází ke značně zkresleným závěrům. Používá pouze velmi základní sadu statistických metod, nejčastěji pak pouze běžné korelační koeficienty a jednorozměrnou analýzu typu *opinion poll*, tedy procentuální zastoupení jevu v celé populaci. Své výsledky zpravidla nepodrobuje hlubší analýze, která by za pomoci sofistikovanějších vícerozměrných statistických analýz zkontrolovala vliv testovacích proměnných jako nezaměstnanost nebo hospodářská deprese. Příliš se nezabýval ani definováním války jako takové, lze však z kontextu usuzovat, že za válku považoval pouze oficiálně deklarované války. Zmiňuje sice rozdílné závěry pro velkou národní válku a politickou válku, ani ty však blíže nijak nespécifikuje.

Jednou z častých námitek nejen z řad pozitivistů je, že nebral dostatečně v úvahu otázku reliability a validity výzkumu, věnoval jen malou pozornost tomu, jakým způsobem vznikaly oficiální sebevraždné statistiky. Diskutabilní je rovněž jeho právo označit vliv velkých národních válek na sebevraždnost za obecný jev, když jej studoval pouze na

23 Např. v období Krymské války, Italsky války nebo války v Prusku v letech 1864 a 1866.

několika málo příkladech²⁴. Dále mu bývá vytýkáno, že se nedostatečně vyrovnal s problémem subjektivity, hovoří například o „zdravé“ a „nezdravé“ společnosti, což je zjevně hodnotový soud. Nevěnoval dostatečnou pozornost vzájemné kontrole nezávisle proměnných, což ostatně ani nebylo možné, protože se mu nikdy nepovedlo řádně operacionalizovat stěžejní proměnné jeho analýz, a to sociální integrovanost a regulaci. Odkazuje na neviditelné a neměřitelné, a tudíž nefalsifikovatelné, suicidogenní proudy ve společnosti. [Rouncefiel 2006]

Nejen W. Pope [Pope 1976: 94], který ve svém díle systematicky znovu analyzuje Durkheimovu Sebevraždu, jej podezřívá z toho, že data poněkud upravoval podle potřeb stanovené hypotézy. Např. bylo velmi výhodné poměřovat pokles sebevraždnosti v roce 1851, kdy ve Francii došlo k bonapartovskému převratu, aby tak dokázal snižující se sebevraždnost v období války a politického převratu, již však jakoby opomíjí fakt, že k tomuto převratu došlo až v prosinci toho roku. Ostatně často zmínil pouze počáteční rok dané krize, ale již nezmínil ani intenzitu jejího průběhu, ani její konec. Často jej přistihl při tom, že neuvedl zdroj svých dat nebo uvedl dvoje rozdílná data pro stejný rok a stát, aniž by to nějak vysvětlil, nebo že ačkoli data zcela zjevně říkají něco, on tvrdil něco zcela opačného. Nevyjasňuje, podle jakého klíče volil příklady, na nichž své hypotézy dokazoval, což způsobuje, že jeho časté používání slova „někdy“ pak vyvolává přílišnou nedůvěru v jeho zacházení se statistikou. Dále mu vytýká, že neověřil svůj závěr týkající se rozdílu mezi velkou národní a dynastickou válkou, který vidí v rozdílném emočním zapojení.

Zastánci interpretativního směru v sociologii zase poukazovali na přílišný Durkheimův determinismus, na to, že nedostatečně respektoval fakt, že lidé na vnější podněty nereagují automaticky a všichni stejně, ale že každý člověk si situaci, v níž se nachází, interpretuje po svém, přikládá jí své vlastní významy a na jejich základě pak teprve koná. Stejný podnět, např. zvýšená nezaměstnanost nebo zhoršená hospodářská situace může u každé jedince vyvolat rozdílnou reakci.

Durkheim se snažil o pozitivistický či realistický přístup k problematice, věřil, že lidské jednání je ovládáno vnějšími podněty, jako takové může být objektivně pozorováno měřeno a kvantifikováno. Obrací se proto na statistiku, se kterou zachází spíše jako

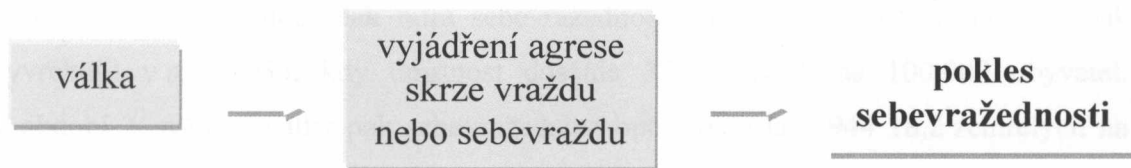
24 Pouze čtyři dynastické války a tři velké národní války. [Pope 1976: 97]

s objektivními fakty než jako se sociálními konstrukty. Každá statistika však vyžaduje jistou interpretaci, které však již jen stěží můžeme považovat za pozitivistickou či realistickou. Durkheim je ve své práci často přistižen u toho, že spíše rozhoduje o příčinách a významech, než že by je dokazoval. Ve svých závěrech podobně jako Masaryk často silně moralizuje a pouští se ve svých interpretacích dat na velmi tenký led²⁵.

3.3 Alternativní vysvětlení snížené sebevraždnosti v období války

Někteří sociální psychologové nabízejí pro tento fenomén vysvětlení založené na freudovském konceptu frustrace a agrese, na které poukazují mj. např. A. F. Henry a J. F. Short Jr [Smelser, 2001: 15274 – 15275] nebo K. A. Menninger a O. Fenichel²⁶. Za normálních okolností, období míru a za stabilní ekonomické prosperity, je totiž nakumulovaná agrese a frustrace vybíjena směrem dovnitř, tedy na vlastní osobě formou sebevraždy, zatímco v období války je umožněno tuto nakumulovanou agresi otočit směrem ven, na společného, jasně definovaného nepřítele, v krajním případě i formou vraždy. Podle nich jsou vraždy a sebevraždy v nulovém rovnovážném vztahu. Pocit viny za vlastní nepodařený život je možno směřovat mimo sebe, pro případné vlastní selhání se nabízí snadná vnější vysvětlení. Je zřejmé, že vysvětlení Henryho a Shorta se vztahuje na každý typ války, tedy ne jako u Durkheima pouze na velké národní války, je-li splněna podmínka, že je umožněno vyjádření agrese směrem navenek.

Grafické znázornění by pak bylo následující:

25 Oba se např. a priori staví k sebevraždě jako něčemu nemorálnímu.

26 Menninger, K. A., *Man Against Himself*, New York, 1938 a Fenichel, O., *The Psychoanalytic Theory of Neurosis*, New York, 1945.

Otázkou však zůstává, jestli mezi počtem vražd a sebevražd opravdu existuje rovnováha. Autoři této teorie navíc neprovedli zásadní kontrolu tohoto vlivu při konstantní ekonomické aktivitě, čímž nevyloučili její vliv.

R. Quinney [Quinney 1965] provedl v roce 1965 analýzu vlivu hospodářské situace na počet vražd a míru sebevraždění a dospěl k závěru, že vraždy a sebevraždy se nealternují, nýbrž že se jedná o zcela samostatné jevy²⁷.

3.4 Válka a sebevraždění po Durkheimovi

V této kapitole stručně poukážu na statistické analýzy sebevraždění v několika sledovaných státech, kde se prokázala snížená sebevraždění v období války.

Sebevraždění v Československu

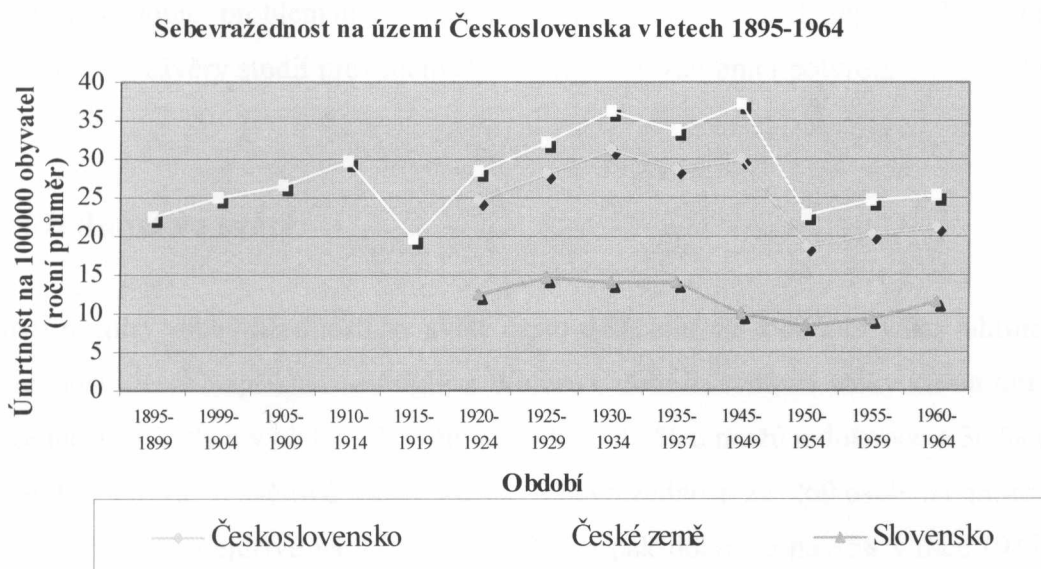
V této kapitole se ve stručnosti podívám, jak interpretovali sebevraždění v období válek odehrávajících se na území Čech čeští sociologové. Nejuceleněji analyzuje sebevraždění na našem území pravděpodobně L. Růžička [Růžička 1968], proto budu čerpat zejména z jeho materiálů.

Je poměrně složité zjistit míru sebevraždění v českých zemích, jelikož byly součástí rozsáhlého Rakouska-Uherska a údaje tak byly zkreslené např. tradičně nadprůměrně vysokou mírou sebevraždění Vídně. I tak lze ale říci, že zde v letech 1870 – 1916 sebevraždění poměrně strmě narůstala, až dosáhla vrcholu v roce 1913, a v období 1. světové války výrazně poklesla (v roce 1917 14,3 zemřelých na 100 000 obyvatel). Poměrně brzy po válce však míra sebevraždění opět začala růst. Tento růst pak vyvrcholil v roce 1934, kdy úmrtnost dosáhla 37 zemřelých na 100 000 obyvatel. V období 2. světové války pak sebevraždění opět poklesla (1944 18,2 zemřelých na 100 000 obyvatel). Po válce znovu narostla, ale již ne v takové míře jako v meziválečném období, naopak až do roku 1951 měla mírně klesající tendenci.

27 Jelikož toto není přesně oblast mého zájmu v této práci, výsledky této studie zde zmíním jen velmi stručně: Byla nalezena závislost mezi mírou industrializace a urbanizace země a její mírou sebevraždění a počtu sebevražd. Sebevraždění má tendenci klesat a počet vražd stoupat ve vysoce urbanizovaných a průmyslově silných oblastech.

Srovnání sebevraždnosti v Československu za 2. světové války u mužů a žen ukazuje, že v roce 1938 došlo k poklesu sebevraždnosti u mužů o 53 % a u žen pouze o 16 %.

Následující graf²⁸ představuje tyto „zářezy“ v křivce sebevraždnosti na území českých zemí v letech 1895 – 1964. Při pohledu na tento graf stojí za zmínku např. poměrně znatelný vzestup sebevraždnosti v období těsně po konci 2. světové války, resp. v roce 1945. Vzhledem k tomu, že na našem území došlo k ukončení okupace, naše země byla osvobozena a vše nasvědčovalo slibnému hospodářskému i politickému vývoji, mohlo by se na první pohled zdát, že jde o poněkud nelogický vývoj. Ve skutečnosti se však jedná o vývoj, který jen dokládá to, že pohnutky ke spáchání sebevraždy jsou zpravidla kombinací vnějších okolností a hlubokých vnitřních pohnutek. Po válce totiž znovu vyplují na povrch osobní problémy, které byly v období války poněkud upozaděny. Řada lidí se pak až po válce dozvěděla úplný rozsah svých osobních ztrát.

Zdroj: Pro vytvoření grafu byla použita data z tabulky v Růžička L., 1968, str. 29.

Zdalo by se, že takové výsledky dokazují tradovaný fenomén poklesu sebevraždnosti v období válek, avšak data zejména z období 2. světové války byla značně neúplná, chyběly např. údaje z území okupovaného Němci a interpretace těchto dat tedy zdaleka

²⁸ Pro vytvoření grafu byla použita data z tabulky v [Růžička 1968: 29].

není jednoduchou a jednoznačnou záležitostí. Je totiž těžké určit, do jaké míry byl relativní pokles (či spíše menší tradiční poválečný nárůst) sebevraždnosti způsoben např. odsunem Němců z českých pohraničních oblastí. Z období před 2. světovou válkou je totiž známo, že tito Němci měli výrazně vyšší sebevraždnost než české obyvatelstvo. [Růžička 1968: 27] Bohužel však není možné ani zpětně tuto hypotézu ověřit, jelikož dostupné statistiky neobsahují tak podrobné třídění.

L. Růžička již k interpretaci příčin poklesu míry sebevraždnosti v období války na našem území přistupuje poněkud opatrněji než někteří jeho předchůdci. Sice stále podle zažitého sociologického kánonu vyvozuje, že tento pokles může být způsoben právě přítomností války samotné, a poněkud nekriticky odkazuje na stále tytéž autory píšící o tomto tématu²⁹, kteří zdůrazňují právě durkheimovskou zvýšenou integritu společnosti, společné úsilí, odvrácení od individuálních cílů apod., je však již seznámen s teoriemi o vlivu hospodářské situace a nezaměstnanosti na vývoj sebevraždnosti a uvádí poslední studie, které se touto problematikou zabývají. Sám však bohužel neprovedl vlastní analýzu, která by závěry studií provedených na datech ze zahraničí potvrdila i pro české prostředí.

Sebevraždnost ve světě

Také analýza míry sebevraždnosti ve světě často dokazuje, že v období války úhrnná sebevraždnost klesá. Například v Anglii a Walesu v době 1. světové války klesla míra sebevraždnosti o 25 % a v období 2. světové války o 25 % u mužů a dokonce o 30 % u žen³⁰. Ve Francii za 1. světové války klesla sebevraždnost ze 260 osob na milion obyvatel v roce 1913 nejdříve na 177 v roce 1915 a pak dokonce na 158 v roce 1917. [Monestier 2003: 148] Ve 2. světové válce v Itálii a Francii se pak sebevraždnost mužů snížila dokonce o více než 40 %, u žen v Itálii o 44 % a ve Francii o 32 %. Sociologové L. Dublin a B. Bunzel³¹ ve své studii došli k závěru, že v době 1. světové války poklesla sebevraždnost v devíti sledovaných válčících zemích, stejně jako poklesla i v době

29 Zejména pak odkazuje na L. I. Dublina a jeho knihu *Suicide: A Sociological and Statistical Study* z roku 1963.

30 V letech 1938 – 1944, podle [Růžička 1968: 31].

31 Dublin, L. a Bunzel, B., *To Be or Not To Be: A Study of Suicide*, Harrison Smith and Robert Haas, New York 1933.

občanské války ve Spojených státech³². P. Sainsbury studoval vliv 2. světové války na sebevražednost a zjistil, že ve 21 ze 22 sledovaných zemí sebevražednost skutečně poklesla.

Zajímavé pak je, že pokles sebevražednosti (i když ne tak razantní) je možné vysledovat i ve státech neutrálních, které se přímo války neúčastnily – pokles sebevražednosti ve Švédsku za 1. světové války činil 7 % a za 2. světové války 18 %. K poklesu došlo také v okupovaných zemích jako např. Nizozemí, kde sebevražednost ve 2. světové válce poklesla o 36 %. Pozoruhodné rovněž je, že v některých okupovaných nebo neutrálních zemích byl v období válek naopak zaznamenán jistý nárůst sebevražednosti žen – ve Švýcarsku za 2. světové války byl zaznamenán nárůst o 27 %, v Dánsku dokonce o 59 % a v Norsku o neuvěřitelných 85 %!

Studie D. J. Somasundarama a S. Rajaduraie z Department of Psychiatry při univerzitě v Jaffně na Sri Lance [Somasundaram a Rajadurai 1992] se zabývala mírou sebevražednosti v Jaffně v desetiletém období od roku 1980 do roku 1989. Autoři studie zaznamenali významný pokles sebevražednosti v období války, a to zejména mezi muži a mladými lidmi. Byla nalezena nepřímá úměra mezi počtem sebevražd a vražd, zejména pak konkrétně v roce 1987. Autoři se domnívají, že válka jakýmsi způsobem zastupuje sebevraždy.

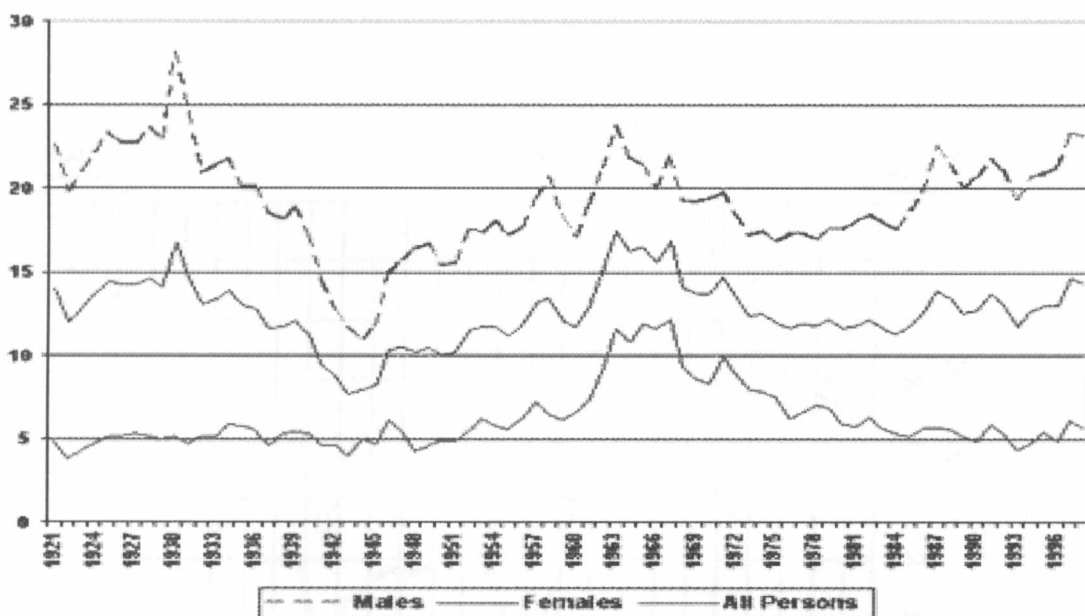
Také celkový přehled sebevražednosti na australském kontinentu v letech 1921 až 1998³³ ukazuje velice výrazný pokles sebevražednosti v období 2. světové války a její následný vzestup. Následujícím grafu³⁴ znázorňující vývoj sebevražednosti v daném období se výrazně odrazily tyto události: Australský kontinent zažil v roce 1930 velkou hospodářskou krizi (v grafu se tato skutečnost projevila jako nejvýraznější nárůst míry sebevražednosti, zejména však u mužů, u žen se tento faktor neprojevil tak výrazně). V roce 1932 zde dosáhla nezaměstnanost dosud nejvyšší úrovně (30 %); další výrazná změna nastala v době 2. světové války, po které následovalo období relativní

32 V letech 1861 – 1865.

33 Overview of Suicide in the 20th Century.

34 Graf je přejat z australského protisebevražedného programu LifeForce Suicide Prevention Program na <http://www.wesleymission.org.au/centres/lifeforce/suicide2.asp>, odkaz platný dne 16. 3. 2006.

hospodářské prosperity; v roce 1959 byla změněna australská legislativa týkající se dostupnosti některých léků, čímž se mj. zvýšila dostupnost některých hypnotik a barbiturátů; v roce 1966 vyslala Austrálie své vojenské jednotky do Vietnamu; v roce 1967 (tj. po razantním nárůstu sebevraždnosti) byla opět značně omezena dostupnost sedativ, barbituráty byly nahrazeny jinými, bezpečnějšími léky na depresi, čímž byla snížena sebevraždnost žen předávkováním barbituráty. Následovala řada společenských změn jako zavedení stejného platu za stejné množství odvedené práce, zákon kriminalizující sexuální harašení na pracovišti, pozitivní diskriminace žen ve vztahu k pracovním příležitostem atd.

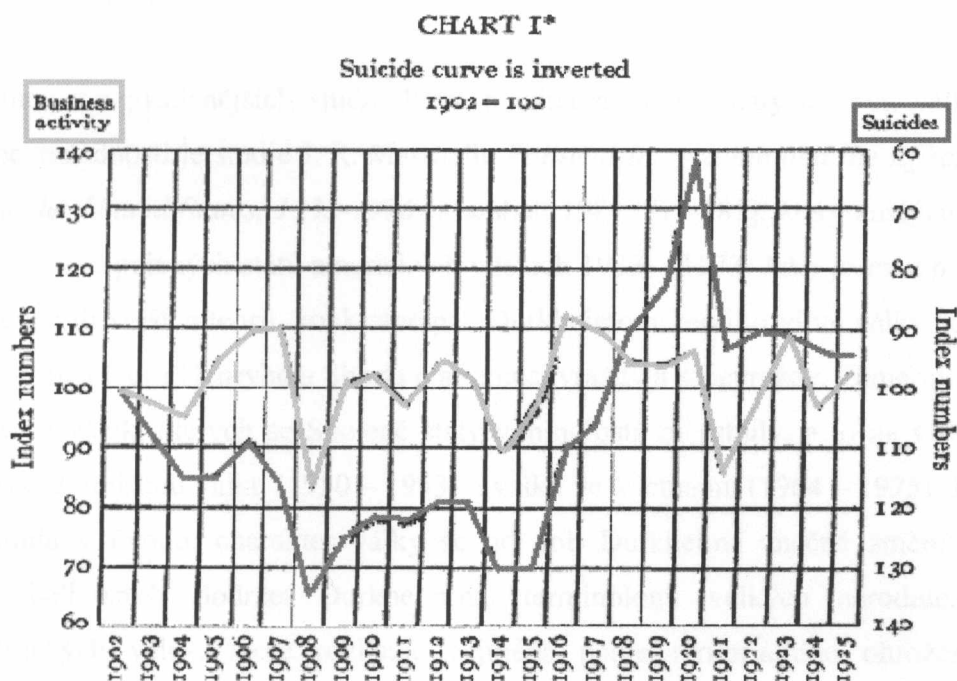
Zdroj: <http://www.wesleymission.org.au/centres/lifeforce/suicide2.asp>, odkaz platný dne 16. 3. 2006

3.5 Interpretace zjištěných vzorců chování sebevraždnosti

Ve vypisování dalších a dalších statistických přehledů míry sebevraždnosti bychom mohli ještě pokračovat, ale pro důkaz, že opravdu existují jisté vzorce ve vývoji sebevraždnosti v období války, považuji výše zmíněné příklady za dostačující. Co je však důležité, je způsob interpretace těchto závislostí.

W. C. Hurlburt

Jedním z prvních významných polemiků mého tématu byl W. C. Hurlburt z Rutgersovy university ve Spojených státech. [Hurlburt 1932] Ten se rovněž snažil o revizi oné „tradované pravdy“ o vlivu války na sebevražednost, ve svých analýzách však našel úzkou souvislost spíše mezi hospodářskou aktivitou a sebevražedností. Potýkal se však se stejným problémem, jako řada autorů před ním a ostatně i po něm, a to s validní operacionalizací ekonomické aktivity. Nakonec použil kombinovaný ukazatel produkce a spotřeby a pro kontrolu ještě jiné dva indexy, který proložil s křivkou sebevražednosti v období mezi rokem 1902 – 1925³⁵.

Zdroj: Hurlburt W. C., 1932, str. 715.

Z výše uvedeného grafu³⁶ je zřejmá závislost mezi poklesem ekonomické aktivity a odpovídajícím vzestupem míry sebevražednosti a naopak. Vyskytla se pouze jedna

35 Pracoval s daty pro Spojené státy americké, a i zde pouze s daty z velkých měst nad 100 000 obyvatel.

36 Graf je převzat z [Hurlburt 1932: 715].

významná odchylka, a to právě v období ekonomické prosperity v době 1. světové války, kdy míra sebevraždnosti velmi výrazně poklesla. I při provedení podobného srovnání s jinými indexy určujícími hladinu ekonomické prosperity byla až na drobné odchylky zjištěna závislost.

Je však důležité říci, že studie byla provedena za pomoci značně jednoduchých statistických metod a pouze na vzorku z americké městské populace. Na druhé straně je třeba zde vyzdvihnout značný metodologický klad, a to, že autor použil pro kontrolu nejen vícero indikátorů hospodářské prosperity, ale také vícero zdrojů sebevraždné statistiky. Zmiňovaná závislost pak byla objevena prakticky u všech zdrojů.

J. R. Marshall

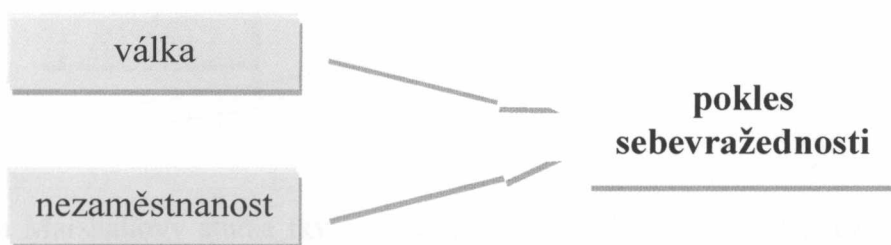
Jednou z nejucelenějších studií, která použila moderní analýzu vlivu války na míru sebevraždnosti je studie J. R. Marshalla *Political Integration and the Effect of War on Suicide: United States, 1933-1976* [Marshall 1981, 771-785], který analýzu provedl na datech ze Spojených států amerických v letech 1933 – 1973. Jako jeden z mála se snaží o revizi dřívějších teorií, konkrétně pak Durkheimovu teorii o vlivu války na politickou integritu a teorii Henryho a Shorta o alternaci vraždy a sebevraždy. Zaměřuje se hned na vliv tří válek, kterých se Spojené státy v minulosti zúčastnily, a to na vliv 2. světové války, Korejskou válku (1950 – 1953) a válku ve Vietnamu (1964 – 1975). Jak jsem již zmínila v úvodu, charakter války se od dob Durkheima značně změnil, přesto se Marshall snaží dodržet Durkheimovu terminologii velkých národních válek a politických válek, které rozlišuje zejména podle teritoriálního ohrožení země a všeobecné podpory války. Takto vnímá 2. světovou válku jako velkou národní válku a válku v Koreji a ve Vietnamu jako válku politickou³⁷.

Marshall nejdříve provedl po vzoru Durkheima základní srovnání sebevraždnosti ve válečných letech a v letech bezprostředně před nimi a po nich³⁸. Toto srovnání prokázalo pokles sebevraždnosti v období 2. světové války a naopak neprokázalo

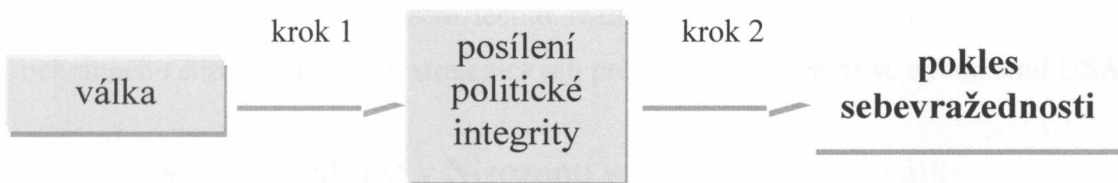
37 Pro zopakování: Podle Durkheima by 2. světová válka měla vyvolat snížení sebevraždnosti a války v Koreji a ve Vietnamu by na sebevraždnost neměly mít buď žádný nebo pozitivní vliv. Podle Henryho a Shorta by sebevraždnost měla klesnout pod vlivem všech tří sledovaných válek.

38 Marshall používá „dummy variables“ pro válečná a neválečná léta.

změnu ve druhých dvou sledovaných válkách, čímž byla de facto potvrzena Durkheimova teorie a vyvrácena teorie Henryho a Shorta³⁹. Zároveň však provedl srovnání s křivkou vývoje nezaměstnanosti a usoudil, že chce-li zkoumat vliv války na míru sebevraždnosti, bude třeba držet proměnnou nezaměstnanosti konstantní. Zde se již dostává daleko za metody, které běžně používal Durkheim i Henry a Short. Očekává, že na vývoji sebevraždnosti v jednotlivých věkových skupinách v období války se bude podílet nejen přítomnost války, ale také míra nezaměstnanosti. Graficky znázorněno takto:

Za použití OLS regrese a potřebných operací pro úpravu reziduí dospěl k závěru, že odhadovaný vliv nezaměstnanosti na sebevraždnost mužů je značný a na sebevraždnost žen prakticky nemá vliv, zatímco odhadovaný vliv války jako takové je u obou pohlaví pouze velmi malý, resp. se liší u jednotlivých věkových skupin. Marshall usuzuje, že problém může být v obou ze dvou kroků naznačené závislosti. Znázorním zde znovu Durkheimovu hypotézu:

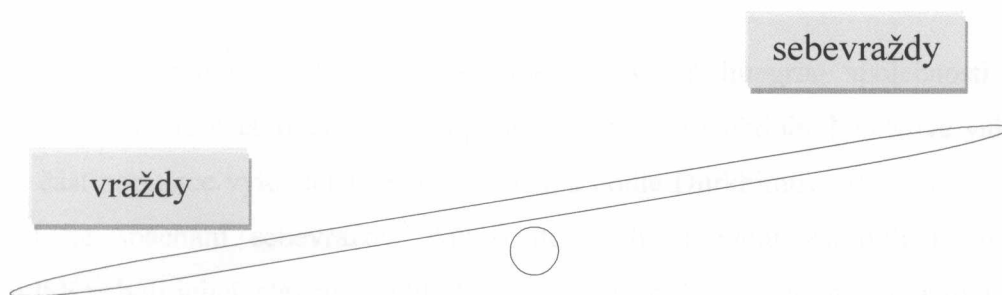

Důvod, proč Marshall nepotvrdil Durkheimovu teorii přímé závislosti války na míru sebevraždnosti ve válečných letech, tedy může tkvět jednak v tom, že válka nepůsobí

39 Válka ve Vietnamu totiž mezi Američany způsobila značný názorový rozkol, nedošlo tedy k onomu potřebnému sjednocení národa.

na posílení politické integrity (krok 1), nebo v tom, že politická integrita nemá vliv na míru sebevraždy (krok 2).

Důvod, proč nebyla potvrzena Henryho a Shortova hypotéza může být rovněž dvojitý. Buď totiž válka způsobuje všeobecné zvýšení agresivity jako takové (tedy zvyšuje jak počet vražd, tak i sebevražd) nebo není „součet“ sebevražd a vražd obecně nulový.

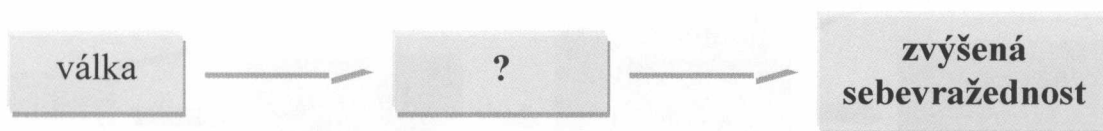
Význam Marshallovy studie tkví zejména v revolučním přístupu a použití moderních statistických analýz ke zkoumání vlivu války na míru sebevraždy. Někteří jeho kritici tvrdí, že jeho studii lze považovat pouze za případovou studii, jejíž závěry nelze zevšeobecnovat, protože situace ve Spojených státech je přece jen velmi odlišná od situace evropských či jiných válčících států. Poněkud mě zarazilo, že nijak kriticky nekomentoval statistické údaje, na kterých svou pečlivou analýzu prováděl, jelikož ty se vztahují pouze na bílou americkou populaci. Nejčastějším kritickým argumentem je, že Spojené státy prakticky ani v jedné ze sledovaných válek nebojovaly na vlastním území⁴⁰. Situace ve 2. světové válce ve Spojených státech však byla i přesto velmi napjatá, je jen shoda okolností, že se nenaplnily všeobecné obavy lidí o bombovém útoku na území USA. Důkazem těchto reálných obav je vytvoření protibombového ochranného štítu a maskování strategických průmyslových center ve středozemí USA.

Zvýšená sebevraždy v Nizozemí v době 2. světové války

Holandští sociologové F. van Tubergen a W. Ultee [van Tubergen a Ultee 2006] se zaměřili na vliv 2. světové války v kontextu s Dukheimovou teorií o vlivu války na integritu společnosti a tak i na sníženou míru sebevraždy. Zjistili totiž, že úhrnná

⁴⁰ Pochopitelně s výjimkou útoku Japonska na Pearl Harbour, který je však stovky mil vzdálený od amerického pobřeží.

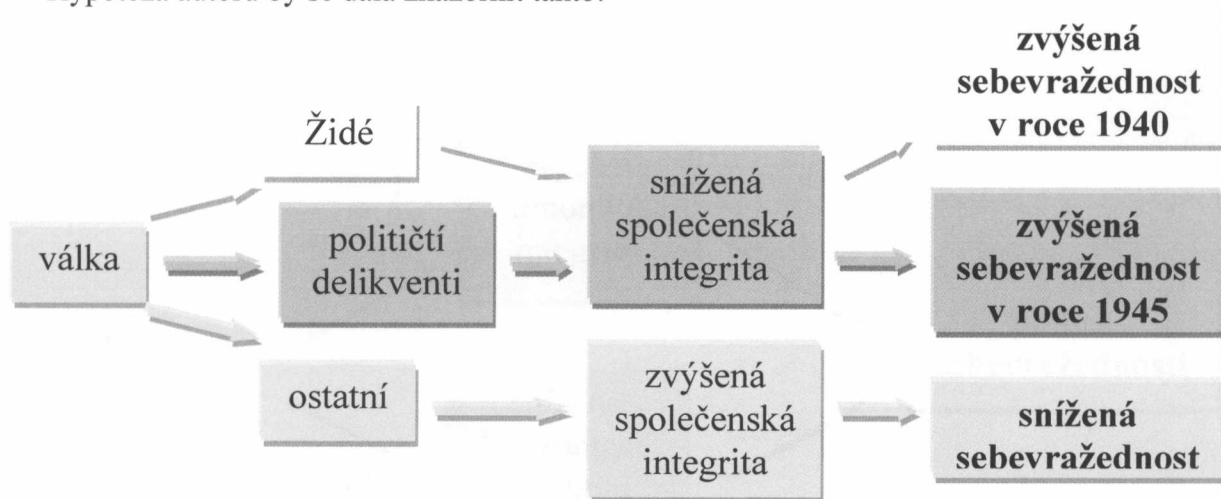
míra sebevraždnosti v Nizozemí v letech 1940 – 1945 byla oproti předchozím létům vyšší⁴¹, což by Durkheimově teorii odporovalo.

Van Tubergen a Ultee usoudili, že Durkheimova zvýšená integrita společnosti se pravděpodobně nebude vztahovat na celou populaci, protože v období 2. světové války byla velká část populace vyloučena ze společnosti, a podle Durkheimovy teorie tak byla náchylnější ke spáchání sebevraždy. Autoři do svého modelu zahrnuli budoucí očekávání lidí neboli jejich stávající vyhlídky do budoucna, které jistě mají značný vliv na jejich jednání. Takto by se dal například vysvětlit také pokles sebevraždnosti v neutrálních, neválečných, zemích, které přesto čelily značnému stresu a obavám, zda přece jen jejich země do války nevstoupí, ale i nárůst sebevraždnosti ve Spojených státech v době 2. světové války, protože opravdové boje probíhaly tisíce mil daleko a oběti na amerických civilistech byly minimální. Použili proto model elaborace a tutéž hypotézu otestovali na dvou základních podsouborech. Z celkové populace vyčlenili obyvatelstvo židovského původu, které očekávalo, že bude vyloučeno okupujícími německými jednotkami, a politické delikventy, zejména lidi, kteří kolaborovali s německými okupanty, kteří očekávali, že budou po válce potrestáni. Politickou delikvenci autoři operacionalizovali na základě oficiálních záznamů, a to podle příslušnosti k pro-německému Národně-sociálnímu hnutí, záznamu sdělujícímu coby příčinu sebevraždy „politické důvody“ nebo „strach z trestu“.

41 Zejména pak na začátku 2. světové války a na jejím konci. Podobný trend byl zaznamenán také v Belgii, Francii a Norsku [Rojcewicz 1971: 46 – 54].

Hypotéza autorů by se dala znázornit takto:

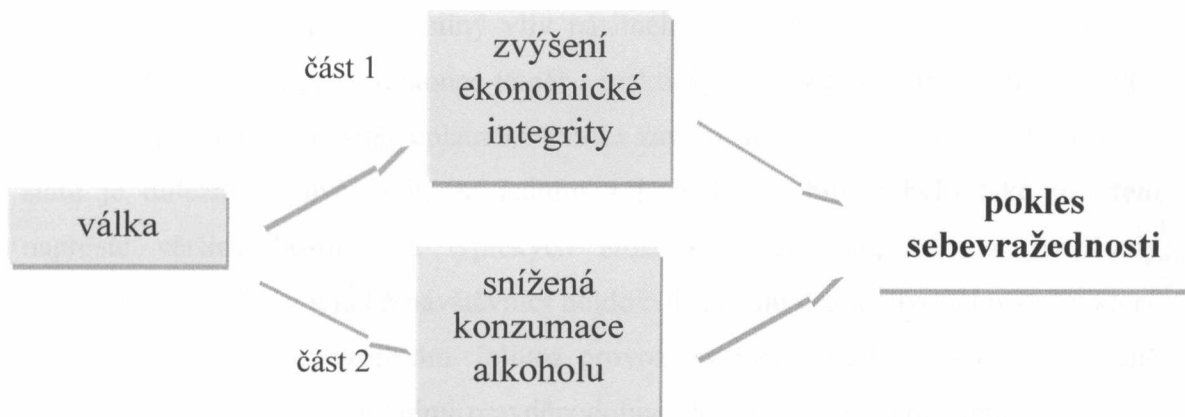
Ve shodě s touto teorií bylo zjištěno, že sebevraždnost Židů na začátku války byla opravdu zvýšená, stejně jako sebevraždnost politických delikventů po osvobození Nizozemí. Sebevraždnost zbytku obyvatel ve válečných letech opravdu mírně poklesla. Tyto nálezy jsou pak již ve shodě s Durkheimovou teorií.

Je však třeba připomenou specifické historické okolnosti, a to, že v roce 1933 byly v Německu zahájeny protižidovské akce, což vyústilo v hromadnou migraci německých Židů do Nizozemí⁴². Když pak i do Nizozemí vtrhli nacisti, mezi Židy zde vypukla nebyvalá panika, která způsobila další hromadný úprk Židů dále do Anglie, a pravděpodobně také tento enormní nárůst sebevraždnosti v roce 1940. Druhý enormní nárůst sebevraždnosti v roce 1945 pak autoři připisují zejména sebevraždám válečných kolaborantů, když vycítili konec války a blížící se potrestání.

Vliv konzumace alkoholu na míru sebevraždnosti

Studie J. R. Marshalla byla pro sociology natolik revoluční, že podobně, jako se dříve naprostá většina výzkumů snažila o revizi závěrů Durkheimových, tak v současnosti se značná část výzkumů nějakým způsobem vymezuje právě vůči Marshallovi. Několik let po publikaci Marshallovy studie vyšla studie I. M. Wassermana [Wasserman 1989], který přišel s jiným rozhodujícím faktorem na míru sebevraždnosti, a to s mírou konzumace alkoholu, ačkoli Durkheim i jeho student Halbwachs tuto hypotézu coby rozhodující faktor popřeli.

Wassermanova hypotéza má dvě části, které by se daly znázornit takto:

Vychází z toho, že alkoholici jsou náchylnější ke spáchání sebevraždy než zbytek populace, a jelikož v období války je snížena dostupnost alkoholu, předpokládá, že dojde ke snížení sebevraždnosti. Jako jakýsi v sociologii neobvyklý přirozený experiment mohl Wasserman zkoumat období od roku 1910 do roku 1933, které pokrývá jak dobu 1. světové války, tak i období prohibice ve Spojených státech. Kauzalita mezi konzumací alkoholu a sebevraždností, respektive celkovým zdravotním stavem společnosti, se stala značně diskutovaným tématem již v době prohibice, jelikož se stala mocným argumentem tzv. suchých kandidátů na prezidentské volby, kteří podporovali další trvání tzv. Volsteadova prohibičního zákona. Tyto výzkumy však pouze srovnávaly úhrnnou míru sebevraždnosti bez kontroly jiných vlivů a navíc opomíjely rozsáhlou konzumaci ilegálního alkoholu. Proto Wasserman použil multivariační longitudinální analýzu, která měla zjistit také vliv jiných faktorů než samotné konzumace alkoholu⁴³, a která měla zajistit také kontrolu jisté časové prodlevy v účinku zavedené prohibice. Podobně jako Marshall použil pro zjištění vlivu politické

42 Až 16 000 německých Židů uprchlo do Nizozemí v letech 1933 – 1940.

43 V průběhu sledovaných let (1910 – 1933) se výrazně změnil počet sledovaných států, pro které byla dostupná data o míře sebevraždnosti, což vyžadovalo speciální zacházení s daty. Některé státy, kde byla vysoká pravděpodobnost, že sebevraždná statistika bude podhodnocena, byly vyhodnocovány zcela samostatně. Data o konzumaci alkoholu před rokem 1919 pocházejí z průmyslových zdrojů, po roce 1919 byly použity odhady.

integrace tzv. „dummy variables“⁴⁴, což ani v jednom případě nemusí být tím pravým typem operacionalizace.

Wasserman opravdu potvrdil silný vliv násilného přerušování konzumace alkoholu na míru sebevraždnosti, a to dokonce téměř s prakticky okamžitou platností, bez velkého časového prodlení. Pro širší uplatnění tohoto závěru, např. i mimo území Spojených států je důležité si uvědomit, že jedním z důsledků prohibice bylo také uzavření naprosté většiny hostinců a typických amerických saloonů, kde se prodávaly alkoholické nápoje, a jejichž návštěvníci holdovali jistému druhu životního stylu, který často vedl právě k sebevraždám. Jelikož provoz hostinců v období války byl značně omezen i jinde ve světě, je velmi pravděpodobné, že vliv snížené konzumace alkoholu v období války může mít větší vliv, než se dříve připouštělo.

3.6 Alternativní operacionalizace proměnné „válka“

Po dobu, kdy se sociologové zabývali zkoumáním vlivu války na míru sebevraždnosti se objevilo také několik pokusů o alternativní operacionalizaci proměnné „válka“. Zatímco naprostá většina výzkumů přistoupila k pravděpodobně nejsnazší možnosti, tedy k operacionalizaci pomocí určení válečných let, např. S. Stack, který je jedním z předních současných odborníků na sebevraždnost z řad sociologů, přistoupil k tomu, že se válku pokusil operacionalizovat pomocí velikosti aktivně účastných vojáků na počet obyvatel⁴⁵. Tato metoda může být zejména pro výzkumy prováděné na datech ze Spojených států velmi efektivní, protože právě zde je velmi obtížné určit, kdy už byla Amerika aktivně zapojena do války a kdy ještě ne. Použití této metody však lze doporučit také pro výzkumy prováděné na datech z jiných států, protože intenzita války není rozhodně ve všech oficiálních válečných letech stejná, a touto metodou se nám podaří tento vliv alespoň částečně odstupňovat. Stack pak provedl výzkum na americké populaci v letech 1954 – 1978 a došel k závěru, že s rostoucí velikostí armády klesá míra sebevraždnosti v celkové americké populaci.

44 Válečná léta označená jako „1“ a neválečná léta jako „0“.

45 Největší počet aktivních vojáků za dané sledované období bylo za 2. světové války v roce 1945 (86,3 na 1000 obyvatel) a pak v době Korejské války v roce 1952 (23,1 na 1000 obyvatel) a v době Vietnamské války v roce 1968 (17,1 na 1000 obyvatel).

Skupina sociologů D. W. Rajecki, C. Halter, A. Everts a C. Féghali se pro změnu pokusila operacionalizovat míru patriotismu ve společnosti pomocí počtu natočených válečných filmů za rok, čímž se rovněž pokusili o jemnější vystihnoutí vlivu války, než jakým jsou válečné roky. Je otázkou, zda tato proměnná skutečně zjišťuje právě míru patriotismu ve společnosti, je však zřejmé, že tvůrci těchto filmů reagují na zájem lidí o válečnou problematiku, že lidem toto téma v danou dobu není lhostejné.

Těchto dvou alternativních operacionalizací využil D. Lester [Lester 1991] a pomocí vícerozměrné regresní analýzy provedl analýzu vlivu těchto proměnných na míru sebevraždy a počet vražd ve Spojených státech v letech 1936 – 1986⁴⁶. Dospěl k závěru, že na celkovou populaci nemá velikost armády na míru sebevraždy statisticky významný vliv, avšak po rozdělení populace na jednotlivé věkové skupiny zjistil, že pro věkové skupiny 45 – 54 let a 55 – 64 let, tedy ty skupiny, u kterých je méně pravděpodobné přímé zapojení do boje, platí pokles sebevraždy při zvýšené zainteresovanosti státu na válce, a platí tak pro ně Durkheimova teorie. Rostoucí míra patriotismu měřená počtem válečných filmů pak již měla zcela zjevný vliv na klesající míru sebevraždy. Nejsilnější vliv však v souladu s Marshallovými zjištěními našel u míry nezaměstnanosti na sebevražednost celkové populace, populace bílých mužů a věkovou skupinu 25 – 64 let.

3.7 Vliv „moderní“ války na míru sebevraždy

V kapitole *Definice a historické proměny války* jsem stručně popsala, v jakém smyslu se mění války v posledních několika desetiletích. Je zřejmé, že prožitek války se změnil, je proto oprávněné se domnívat, že se změnil také její přímý dopad na míru sebevraždy. Sociologický výzkum v této oblasti se však v současnosti ubírá poněkud jiným směrem, existuje několik studií o vlivu války na sebevražednost vojáků v armádě nebo dobrovolníků zapojených do poválečných mírových operací, avšak výzkumů s tímto konkrétním zaměřením je opravdu velmi poskrovnu.

46 Jedná se o období, pro která jsou dostupné údaje o válečných filmech ze studie B. Garlanda, *War Movies* z roku 1987, a zároveň o období, ve kterém se Spojené státy zúčastnily tří velkých válek – 2. světové války, Války v Koreji a Vietnamské války.

Jak jsem již v úvodní části této práce zmínila, války se dnes odehrávají častěji na periferii nebo úplně mimo oblasti, o kterých lze říci, že vedou spolehlivou statistiku sebevraždy⁴⁷, která by byla použitelná pro kvalitní kvantitativní výzkum. Z tohoto důvodu je prakticky nemožné provést relevantní výzkum např. z oblasti války v Perském zálivu, ve většině muslimských zemí, v Africe apod. Výzkumy v těchto oblastech by byly spíše více či méně fundovanými odhady.

Vliv války na sebevražednost v Chorvatsku v letech 1991 – 1993

Jednou ze zemí, která v posledních desetiletích zažila válku a zároveň má dostupná data o sebevražednosti obyvatel na jejím území, je Chorvatsko. Tým chorvatských sociologů M. D. Gojanovic, V. Capkun a A. Smoljanovic vypracoval studii *Influence of War on Frequency and Patterns of Homicides and Suicides in South Croatia* [Gojanovic, Capkun a Smoljanovic 1997] analyzoval data z pitev a oficiálních policejních záznamů o sebevražednosti na území Chorvatska v době války v Jugoslávii v letech 1991 – 1993 a dospěl k závěru, že sebevražednost (stejně jako počet vražd) se zde ve válečných letech zvýšila a to zejména v mladé populaci a u vojska. Zároveň zaznamenali změny ve způsobu spáchání sebevraždy, kde došlo k nárůstu počtu sebevražd spáchaných střelnou zbraní a za pomoci výbušnin⁴⁸.

Tento závěr je tedy v rozporu s většinou dřívějších závěrů získaných z jiných oblastí, a autorky tento vzestup připisují zvláště silnému traumatu, který tato válka vyvolala. Válka v Jugoslávii byla totiž obzvláště plná zrad – lidé zde najednou ztratili pevnou půdu pod nohama, rozpadla se jim často i ta nejzákladnější síť mezilidských vztahů, kterou měli, nemohli důvěřovat naprosto nikomu. Sousedé se prakticky ze dne na den stali nepřáteli, pro společnost tak bylo velmi těžké se semknout a držet při sobě, integrovat se.

47 Jelikož je ve většině těchto zemí sebevražda ilegální, velmi často jsou oficiální statistiky značně podhodnoceny, a to i v zemích, kde obyvatelstvo vyznává různá náboženství.

48 Ačkoli tento výzkum přináší velmi zajímavé výsledky, metodologicky není nijak zvláště přínosný. Autoři používají v zásadě pouze velmi jednoduché metody analýzy dostupných dat.

Vliv války na sebevražednost v Srbsku

Podobná situace byla také v sousedním Srbsku. Zde provedla socioložka V. P. Zimonjic [Zimonjic 2002] analýzu sebevražednosti v době před rokem 1990 až do konce tisíciletí, přičemž zjistila, že průměrná sebevražednost před rokem 1990 byla 1 sebevražda na 100 000 obyvatel, zatímco v 90. letech, kdy Srbsko zasáhla válka a kdy zde vládl Slobodan Milošević⁴⁹, sebevražednost stoupla na 12,8 na 100 000 a později dokonce až na 22,6 na 100 000 a má stále stoupající tendenci.

Autorka článku tento nárůst přičítá faktu, že stále více Srbů nevidí důvod, proč žít. Co je velmi alarmující, je to, že nejvyšší sebevražednost je mezi mladými lidmi do 20 let a mezi staršími lidmi nad 65 let. Autorka se však ani tak nedomnívá, že by zvyšující se míru sebevražednosti měl na svědomí pouze samotný výskyt války, jako spíše enormní míra nezaměstnanosti, špatné rodinné poměry a špatné vyhlídky do budoucnosti, které ve sledovaném období v Srbsku panovaly.

Podobně jako ve výše zmíněném Chorvatsku, také zde je závažnější poznatek, jak výrazně stoupla brutalita používaných sebedestrukčních metod, a jak malá pozornost je věnovaná preventivním aktivitám zabráňujícím tomuto dalšímu strmému nárůstu.

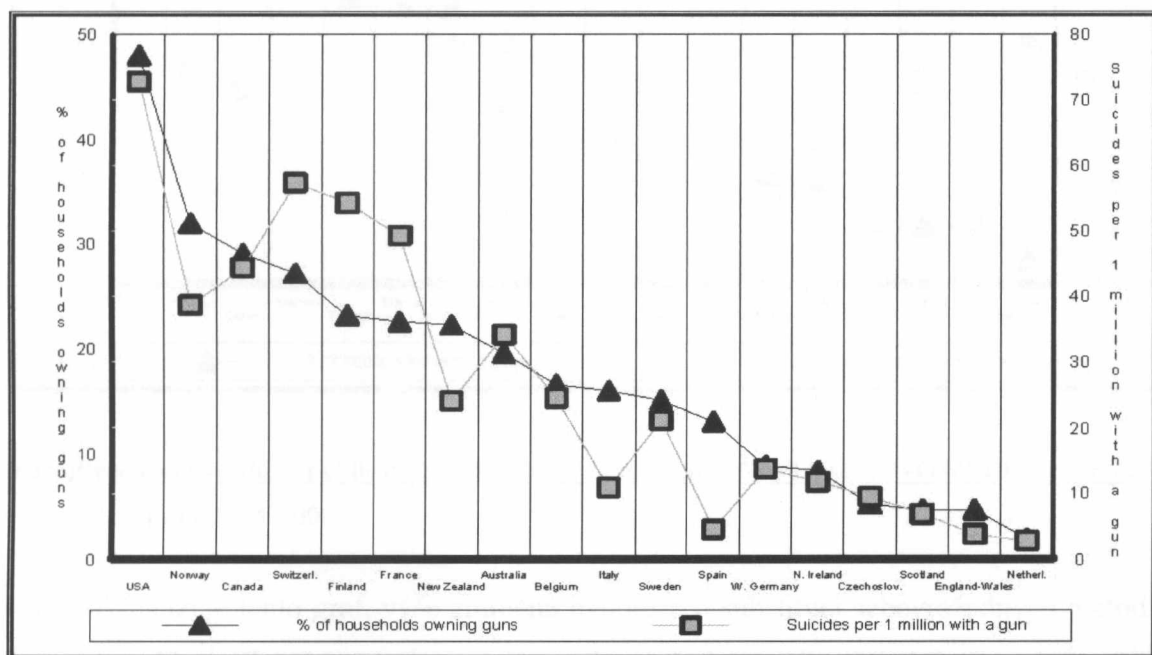
Sebevražednost a dostupnost střelných zbraní

V souvislosti s vlivem válek v posledních desetiletích na míru sebevražednosti člověka napadne, že v období války jsou zbraně i pro běžného civilistu obecně výrazně dostupnější než v období míru. Není to tedy tak, že ve válce v Chorvatsku a Srbsku, o kterých zde byla řeč, stoupla sebevražednost právě proto, že zde lidé měli snadnější cestu k sebevražedným prostředkům?

Podívejme se tedy, jak je to v obdobích míru v různých zemích, které mají různou legislativní úpravu držení střelných zbraní, a jejich mírou sebevražednosti. Touto problematikou se zabýval M. Killias ve své práci *Gun Ownership, Suicide and Homicide: An International Perspective* [Killias 2006].

49 S. Milošević zde vládl od roku 1990 do října roku 2000.

Obecně lze říci, že procento sebevražd spáchaných pomocí střelné zbraně výrazně roste spolu se stoupajícím množstvím vlastníků zbraní, a to prakticky stejnou měrou. Následující graf⁵⁰ znázorňuje tuto opravdu silnou korelaci, přičemž na nejvyšší příčce jak v počtu legálně držených střelných zbraní, tak i v sebevraždě za pomoci právě střelné zbraně jsou Spojené státy americké a naopak na nejnižší příčce je Skotsko, bývalé Československo, Anglie a Nizozemí.

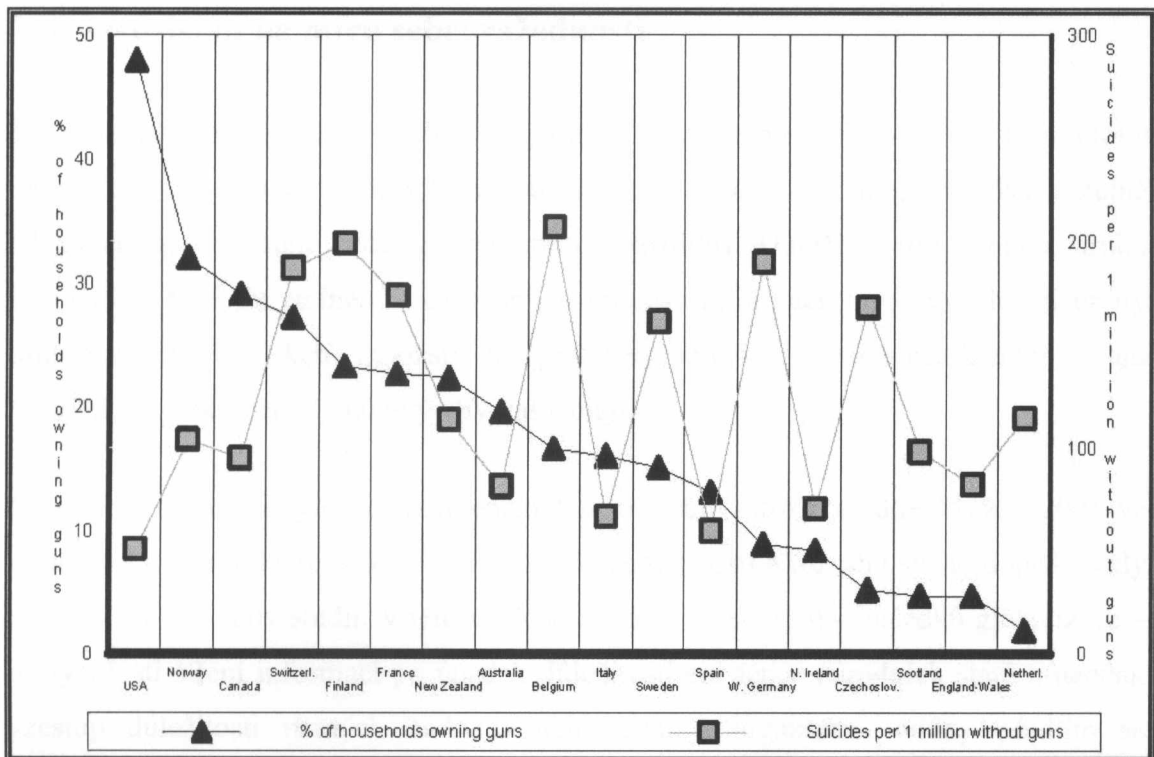

Zdroj:

http://www.unicri.it/wwk/publications/books/series/understanding/19_GUN_OWNERSHIP.pdf, odkaz platný dne 20. 4. 2006

Logickou otázkou na tomto místě pak je, zda vyšší míra sebevraždě pomoci střelné zbraně odpovídá nižšímu množství sebevražd spáchanému jinými prostředky, jinými slovy, zda zde existuje nějaká substituční sebevražděná metoda, nebo to znamená, že o kolik je v dané zemi vyšší sebevražděnost spáchaná střelnými zbraněmi, o tolik je vyšší celková sebevražděnost v zemi.

50 Vztah mezi vlastnictvím střelné zbraně v 18 sledovaných zemích a poměrem sebevražd spáchaných za pomoci střelné zbraně na 1 milion obyvatel.

Zdroj: www.unicri.it/icvs/publications/pdf_files/understancing_files/19_GUN%OWNERSHIP.pdf, odkaz platný dne 20. 4. 2006

Jak však ukazuje tento graf, výše zmíněná hypotéza o substituci sebevražedných metod se nepotvrdila⁵¹. Země s vysokým počtem legálně držených střelných zbraní nemají menší souhrnný počet sebevražd spáchaných jinými prostředky. To by znamenalo, že v zemích, které mají vysoký počet legálně držených zbraní, by měla být celkově vyšší sebevražednost. Avšak v zásadě tak tomu není, a to zejména proto, že celkový počet sebevražd spáchaných pomocí střelné zbraně je relativně malý.⁵² I poměrně značný nárůst v používání střelných zbraní coby sebevražedného prostředku by znamenal relativně malý nárůst v celkové sebevražednosti. V této studii jsou přitom započítány pouze legálně držené střelné zbraně v rukou civilistů. Je tedy otázkou, jak by vypadaly výsledky, kdyby byly připočteny také zbraně držené armádními či policejními důstojníky. Pochopitelně však nelze vyloučit, že právě výše zmiňované země, Chorvatsko a Srbsko, nejsou výjimkami potvrzujícími pravidlo.

51 Vztah mezi vlastnictvím střelné zbraně v 18 sledovaných zemích a poměrem sebevražd spáchaných jinak než pomocí střelné zbraně.

Vliv terorismu na míru sebevraždy

V úvodu této práce jsem uvedla, že jedním ze způsobů vedení válek, jsou útoky teroristů. Je to druh války, kdy každá strana používá zcela odlišné prostředky a stejně tak dopad na obyvatele zúčastněných stran je rozdílný. Důležitou roli u tohoto druhu násilí hraje také již zmíněný faktor online přenosu informací, které vyvolávají určitý druh reakce u obrovského množství lidí prakticky po celém světě, a bez kterého by ani teroristické útoky neměly takový vliv, jaký mají.

Neblahým společenským „experimentem“ se tak staly útoky ze dne 11. září 2001 ve Spojených státech, které se kvůli jejich bezprecedentnosti a rozsahu svého dopadu staly předmětem celé řady studií. V této události se skrývá celá škála důsledků globalizace – od rychlosti šíření informací po úpadek důležitosti existence národních států a naopak vzestup důležitosti různých nadnárodních celků a organizací. Nikdy předtím se informace nešířily tak rychle, tak barvitě a nezasáhly tak široké spektrum příjemců, což dokazuje mimo jiné také studie H. Jeřábka [Jeřábek a Veisová 2001], ve které bylo zjištěno, že tato událost představovala téma číslo jedna prakticky pro celý civilizovaný svět, a to v průměru minimálně na jednu hodinu. Tento výzkum také dokázal, jak velkou roli hraje i pro dnešní „internetovou populaci“ osobní komunikace. Lidé tedy opravdu získávají velkou řadu informací z médií, avšak hluboký osobní prožitek stále zažívají se svými bližními, s rodinou, s přáteli apod. Řada studií⁵³ pak dokazuje, že i zprávy o vzdáleném neštěstí mohou vyvolat stresovou reakci ne nepodobnou reakci lidí v období války, a to zejména mezi těmi lidmi, kteří se cítí být podobní obětím neštěstí, kteří si neštěstí berou osobně a spatřují sami sebe v potenciálním ohrožení. I tyto „vzdálení svědkové“ mohou zažít silný posttraumatický stresový syndrom. Možnost personalizace útoků z 11. září roku 2001 je velmi vysoká, a to i pro ty, kdo se v inkriminovanou dobu nacházeli několik tisíc kilometrů daleko od místa činu.

52 Nizozemí 2,4 %, pouze USA, které má ale extrémně nízkou sebevražednost pomocí jiných prostředků než jsou střelné zbraně, mají 58,7 %, podle studie M. Killias, *Gun Ownership, Suicide and Homicide: An International Perspective* [Killias, M., 2006].

53 Dixon, Rehling, a Shiwach 1993 nebo Murphy, Wismar a Freeman 2003.

Vliv útoků z 11. září 2001 na sebevražednost v Nizozemí, Anglii a Walesu

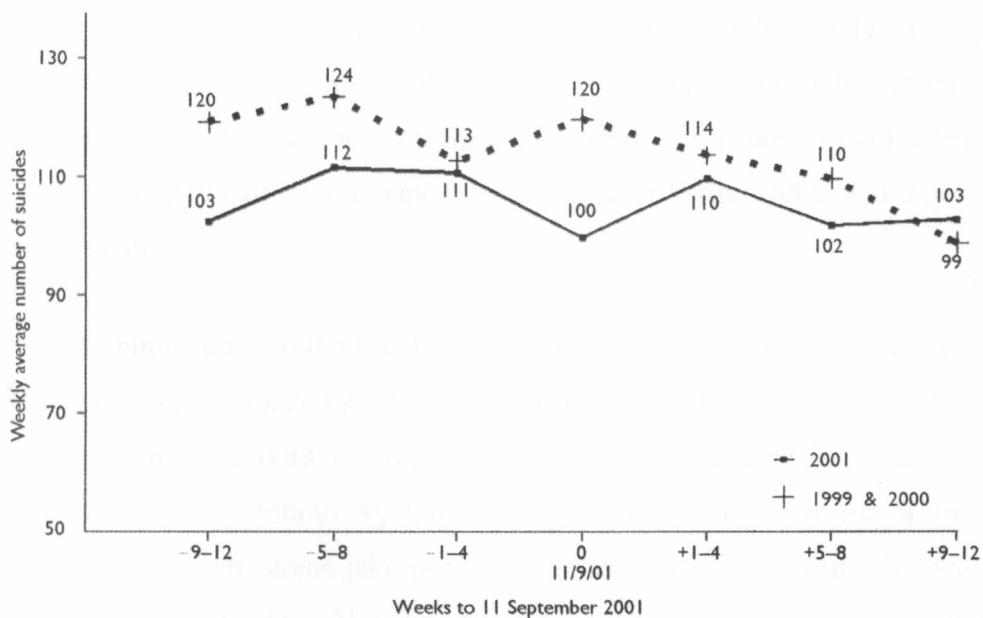
Sociologové A. W. de Lange a J. Neeleman [Lange a Neeleman 2004] se zabývali právě vlivem útoků z 11. září 2001 na míru sebevražednosti v Nizozemí, a to přímo v kontextu Durkheimovy teorie, že v období války a vnějšího ohrožení sebevražednost klesá v důsledku zvýšené společenské soudržnosti. Autoři předpokládají, že v zemích, kde útoky představovaly bezprostřední ohrožení národní bezpečnosti, jako tomu bylo ve Spojených státech a u jejich nejbližšího spojence, ve Velké Británii, by podle Durkheimovy teorie mělo dojít ke snížení sebevražednosti, zatímco v ostatních státech, jako např. Nizozemí, by měl převládnout vliv mediálního zpravodajství přinášející obrazy lidí v zoufalství páchajících sebevraždu, po kterém zpravidla následuje zvýšení sebevražednosti, nad vlivem společenské integrace v důsledku společného ohrožení.

Autoři tedy pomocí lineární regrese analyzovali vývoj sebevražednosti v období mezi 1. lednem 1997 a 31. prosincem 2001 ve čtrnáctidenních intervalech a až do inkriminovaného září roku 2001 sledovali setrvalý pokles sebevražednosti, a to i s kontrolou možné autokorelace a možných sezónních výkyvů. Míra sebevražednosti po září 2001 pak byla výrazně vyšší, než byla její odhadovaná míra, přičemž nejvyšší sebevražednost byla v 56 dnech po útocích, čímž autoři skutečně popírají platnost Durkheimovy teorie v tomto konkrétním případě.

Autoři této studie vidí tyto výsledky v naprostém rozporu s výsledky sociologa E. Saliba získanými za stejné období v Anglii a Walesu⁵⁴, kde sebevražednost v době po útocích krátkodobě, leč výrazně, poklesla. Osobně se však domnívám, že tento efekt, který trval pouze několik málo dní, byl natolik krátkodobý, že je příliš odvážné z něj vyvozovat jakékoli sociologické závěry.

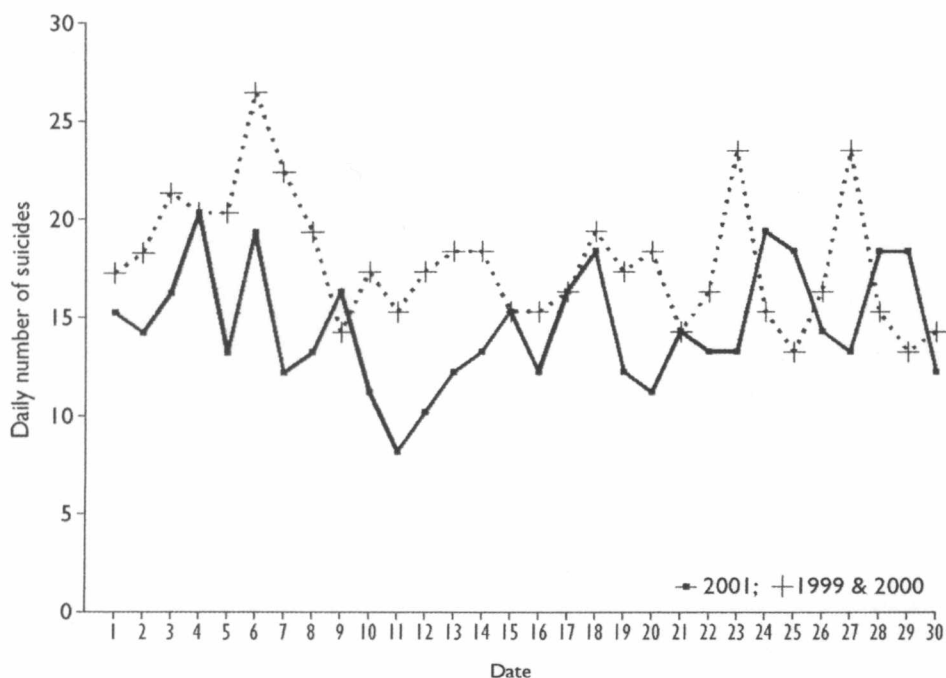
Následující graf znázorňuje vývoj průměrné týdenní sebevražednosti v Anglii a Walesu 12 týdnů před a 12 týdnů po útocích 11. září 2001. Je vidět, že míra sebevražednosti se velmi rychle vrátila na svou průměrnou úroveň.

54 Studie E. Saliba, *Effect of 11 September 2001 on suicide and homicide in England and Wales*, 2003.

Zdroj: Salib, E., Effect of 11 September 2001 on suicide and homicide in England and Wales, *The British Journal of Psychiatry* (2003) 183: 207-212

Následující graf znázorňuje denní sebevraždnost v měsíci září roku 2001 a 1999 a 2000. Zde je ještě patrnější, že výkyv v sebevraždnosti se týkal opravdu pouze velmi krátké doby po samotných útocích.

Zdroj: Salib, E., Effect of 11 September 2001 on suicide and homicide in England and Wales, *The British Journal of Psychiatry* (2003) 183: 207-212

Autoři vysvětlují rozdílnou reakci na útoky z 11. září 2001 v Nizozemí a Anglii a Walesu tím, že všeobecné ohrožení nebylo pravděpodobně v Nizozemí vnímáno tak silně jako u nejbližších spojenců Spojených států, ve Velké Británii a Walesu, a proto v Nizozemí převládl faktor nápodoby, onen Wertherův efekt, nad zvýšenou sociální soudržností.

Je však nutné upozornit na celou řadu omezení, která se k tomuto výzkumu vážou. Zůstává neobjasněno, zda zvýšená sebevražednost v období cca dvou měsíců po útocích z 11. září opravdu odráží psychologický dopad útoků na jednotlivce. Bylo by nutné potvrdit výsledky tohoto výzkumu v dlouhodobějším horizontu, a to zejména po samotných útocích, stejně jako prověřit, zda zde nehrály nějakou roli ještě jiné faktory, které nebyly testovány. V úvahu by jistě bylo také třeba vzít specifickou povahu Nizozemců, mezi nimiž je mj. značné zastoupení protestantů, kteří mají v Evropě takřka ojedinělý vztah ke smrti jako takové, což se odráží v jejich vřelém postoji k eutanázii a pocitu zodpovědnosti za celý život, tedy včetně práva na jeho dobrovolné ukončení.

III. Závěr a doporučení

Cílem mé práce bylo zmapovat vývoj sociologického výzkumu vlivu války na míru sebevraždy od jeho počátků po současnost. Na začátku jsem se věnovala tomu, jak jsou obvykle definovány klíčové pojmy této problematiky, jak na ně nahlíží jednotlivé společenskovědní obory, jako sociologie, psychologie, filozofie apod., jak přistupují k výzkumu a jak se jejich povaha a zkoumání mění v průběhu doby. Pokusila jsem se objasnit, proč se jedním z prvních hlubokých zájmů prvních sociologů na konci 19. století stalo právě téma sebevraždy, dále jsem poukázala na hlavní úskalí zkoumání této problematiky plynoucí zejména z choulostivosti a značné stigmatizace této problematiky.

Jelikož toto téma nebylo dosud komplexně zpracováno, pracovala jsem převážně s primárními zdroji, konkrétně s celou řadou cenných dobových materiálů, ať už původních studií Durkheima a Masaryka nebo jejich dobových kritik dostupných v archivech Národní knihovny ČR. Studium moderních výzkumů týkajících se vlivu války na míru sebevraždy mi velmi usnadnily elektronické časopisecké databáze.

Ukázalo se, že Durkheimova „hozená rukavice“ v podobě teorie o vlivu války na pokles sebevraždy způsobené zvýšenou společenskou integrací dodnes „provokuje“ řadu sociologů zabývajících se touto problematikou. Několik generací jeho následovníků tuto rukavici dosud zvedá a přijímá tento pomyslný boj za pomoci stále nových metod, dat a poznatků. Ve vývoji zkoumání této problematiky se odráží celkový vývoj sociologických analytických metod. Masarykova i Durkheimova práce se statistickými údaji je již z dnešního hlediska velmi nevyhovující, nepřesná a do značné míry také manipulativní. Jak Masaryk tak Durkheim využívají maximálně jednoduché frekvence a kontingenční tabulky srovnávající úhrnnou sebevraždnost v obdobích války a míru. Stanovili tak však jakýsi odrazový můstek pro další výzkumníky, kteří po čase nutně museli dospět k potřebě kontroly jiných vlivů, než je pouze válka, jako např. nezaměstnanost, hospodářská situace, dostupnost alkoholu, střelných zbraní apod. Tento pokrok byl do značné míry umožněn rozvojem statistických metod, zejména pak standardním využíváním regresní analýzy.

Fakt, že jednotlivé výzkumy dospěly k různým závěrům, svědčí o mnohém; jednak o prekérnosti sebevraždných statistik a zacházení s nimi, dále o důležitosti pečlivého provádění statistických analýz, ale v neposlední řadě také o individualitě jednotlivých zkoumaných případů. Podmínky v každém sledovaném státě a období jsou pro danou problematiku natolik stěžejní, choulostivé a nesrovnatelné a počet možných vlivů tak rozsáhlý, že jednotlivé studie nutně vedou k rozlišným závěrům. Již v této práci dříve zmiňovaný Josef Král napsal:

„Sebevražednost není následkem příčiny jedné, ani jako hlavní, nýbrž různých příčin... Redukce těchto složek na jednu jako trvale hlavní, základní, není pro sociologa (ani methodicky) dobře možná, nebo by byla nejvýše formální, negativní...“ [Král 1927: 23]

Podobně jako se výzkumníci zmínění v této práci nechali inspirovat jejich předchůdci a snažili se poučit z jejich chyb, také nám podrobná studie všech těchto výzkumů poskytuje celou řadu cenných informací. Případné budoucí výzkumy zabývající se problematikou vlivu války na míru sebevraždnosti by proto měly obsahovat následující položky, které se postupem času staly jakýmsi standardem, a mohou se proto zdát až banální, ale přesto je řada výzkumů opomněla:

1. Kontrola alespoň základních vedlejších faktorů⁵⁵, jako nezaměstnanost a hospodářská situace
2. Měření období války v menších časových úsecích než celé roky
3. Sledovat dostatečně dlouhé období před válkou a po ní
4. Kontrola zdroje dat pro míru sebevraždnosti
5. Brát v úvahu individuální charakter konkrétní války a její reálný dopad na obyvatelstvo
6. Po vzoru modelu elaborace rozdělit sledovanou populaci na podskupiny obyvatel, kteří byli za války z nějakého důvodu marginalizováni, a ostatní

Nepředpokládám, že by v dohledné době začalo radikálně ubývat ať už válek nebo sebevražd, proto zůstane tato problematika v jistém smyslu stále aktuální. Věřím, že její výzkum zaujme také sociology mimo oblast Spojených států amerických, kde jich v současné době probíhá převážná většina, a že dále přispějí k věcnému i metodologickému poznání této problematiky.

Literatura

Atkinson, M. V., Kessel N. a Dalgaard J. B., The Comparability of Suicide Rates, *British Journal of Psychiatry* 127: 247-256, 1975

Bakalář, P., Science World, 2001, odkaz platný dne 6.3. 2006,
<http://www.scienceworld.cz/sw.nsf/0/760813E684444CEAC1256E9700489B7F?OpenDocument&cast=1>

Boger, J., Elitní a speciální jednotky světa, Naše vojsko, 1995

Dixon, P., Rehling, G. a Shiwach, R., Peripheral Victims of the Herald of Free Enterprise Disaster, *British Journal of Medical Psychology*, 66, 193-202, 1993

Durkheim, E., Suicide: A Study in Sociology, Routledge & Kegan Paul Ltd., 1968

Dictionary of Ethics, Theology and Sociology, editoři P. B. Clarke a A. Linzey, Routledge, 1996

Fiala, R., Válka z hlediska mezinárodního práva, *Britské listy*, 2003, odkaz platný dne 6. 3. 2006, <http://www.blisty.cz/art/13438.html>

Foucault, M., Dějiny sexuality I., Hermann & synové, 1999

Frankl, V., A přesto říci životu ano, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996

Giddens, A., Introduction to Suicide & the Meaning of Civilization by T. G. Masaryk, Chicago University Press, Chicago 1970

Giddens, A., The Suicide Problem in French Sociology, *The British Journal of Sociology*, Vol. 16, No. 1., Mar. 1965

Gojanovic, M. D., Capkun, V. a Smoljanovic, A., Influence of War on Frequency and Patterns of Homicides and Suicides in South Croatia, *CMJ*, Vol. 38, Number 1, Mar. 1997

Hurlburt, W. C., Prosperity, Depression, and the Suicide Rate, *The American Journal of Sociology*, Vol. 37, No. 5, 714-719. Mar. 1932

Jarosz, M., Suicide, Institute of Political Studies Polish Academy of Sciences, Warsaw, 1998

Jeřábek, H., Veisová, E.: 11 September. Mezinárodní internetový komunikační výzkum. International On-line Communication Research, Sociologický ústav AV ČR, Praha 2001

Keller, J., Dějiny klasické sociologie, Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2004

Keller, J., Modernizace vojenství, http://www.army.cz/avis/vojenske_rozhledy/1998_4/modern.htm, odkaz platný dne 19. 4. 2006

Killias, M., Gun Ownership, Suicide and Homicide: An International Perspective, http://www.unicri.it/wwk/publications/books/series/understanding/19_GUN_OWNERSHIP.pdf, odkaz platný dne 20. 4. 2006

Král, J., Na okraji Masarykovy „Sebevraždy“, Sborník Filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě, roč. V., č. 48 (3.), Filosofická fakulta University Komenského, Bratislava 1927

Lange, A. W de a Neeleman, J., The Effect of the September 11 Terrorist Attacks on Suicide and Deliberate Self-Harm: A Time Trend Study, *Suicide & Life – Threatening Behavior*, New York: Vol. 34, Iss. 4; pg 439, Winter 2004

Lester, D., Suicide and Islam, *Archives of Suicide Research*, Volume 10, Number 1 / January-March 2006

Lester, D., The Association Between Involvement in War and Rates of Suicide and Homicide, *The Journal of Social Psychology*, 1991, 151 (6), pgs. 893-895

Lester, D., The effect of war on suicide rates: A study of France from 1826 to 1913, *Archives of Suicide Research*, Volume 242, Number 4, March 1993, pgs. 248 – 249

Lester, D., The suicide rate in the concentration camps was extraordinarily high: a comment on Bronisch and Lester, Archives of Suicide Research, Volume 8, Numer 2, pgs. 199-201, 2004

Lester, D. a Yang, B., The Influence of War on Suicide Rates, The Journal of Social Psychology, 132 (1), 2002, str. 135 – 137

Lorenz, K., Takzvané zlo, Academia, 2003

Marshall, J. R., Political Integration and the Effect of War on Suicide: United States, 1933-76, The University of North Carolina Press, 1981, str. 771-785

Masaryk, T. G., Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty, Praha 2002, Masarykův ústav AV ČR

Monestier, M., Dějiny sebevražd: Dějiny, techniky a zvláštnosti dobrovolné smrti, nakl. dybbuk, Praha 2003

Morrison, K., Marx, Durkheim, Weber: Formations of Modern Social Thought, SAGE Publications, 2003

Murphy, R. T., Wismar, K. a Freeman, K., Stress Symptoms Among African-American College Students After the September 11, 2001 Terrorist Attacks, the Journal of Nervous and Mental Disease, 191(2), 108-114, 2003

Nejedlý, Z., T. G. Masaryk II – Masaryk docent (1877-1882), Melantrich, Praha 1932

Overview of Suicide in the 20th Century, www.wesleymission.org.au/centres/lifeforce/suicide2.asp, odkaz platný 20. března 2006

Pope, W., Durkheim's Suicide: A Classic Analyzed, The University of Chicago Press, 1976

Quinney, R., Suicide, Homicide, and Economic Development, Social Forces, Vol. 43., No. 3, ppg. 401 – 407, 1965

Rojcewicz, S. J., War and Suicide, *Life-Threatening Behavior* 1: 46 – 54, 1971.

Rouncefiel, M., Suicide and Sociological Theory: Positivism,

http://www.rouncefiel.homestead.com/files/a_soc_dev_43.htm, odkaz platný 16. 3. 2006

Růžička, L., Sebevražednost v Československu z hlediska demografického a sociologického, Studie ČSAV, Academia, 1968

Salib, E., Effect of 11 September 2001 on suicide and homicide in England and Wales, *The British Journal of Psychiatry* (2003) 183: 207-212

Sedláček, J., Východiska Durkheimovy sociologie, Akademia, 1979

Smelser, N. J., International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences, Amsterdam, 2001

Šolc, J., Červené barety, Naše vojsko, 2003

The Corsini Encyclopedia of Psychology and Behavioral Science, 3rd edition, Vol 4, Craighead WE & Nemeroff CB (editoři), Wiley & Sons, New York 2000

van Tubergen, F. a Wout, U., Political Integration, *War and Suicide* The Dutch Paradox?, *International Sociology*; Mar 2006, Vol. 21, Issue 2, p221-236

Velký sociologický slovník, Karolinum, Praha 1996

Viewegh, J., Sebevražda a literatura, AV, 1996

Wasserman, I. M., The Effect of War and Alcohol Consumption Patterns on Suicide: United States, 1910 – 1933, *Social Forces*, 68 (2): 513 – 530, Dec. 1989

Zimonjic, V. P., Politics-Balkans: Suicide „Epidemic“ Sweeps Serbia, *Global Information Network*, New York, Aug. 13, 2002